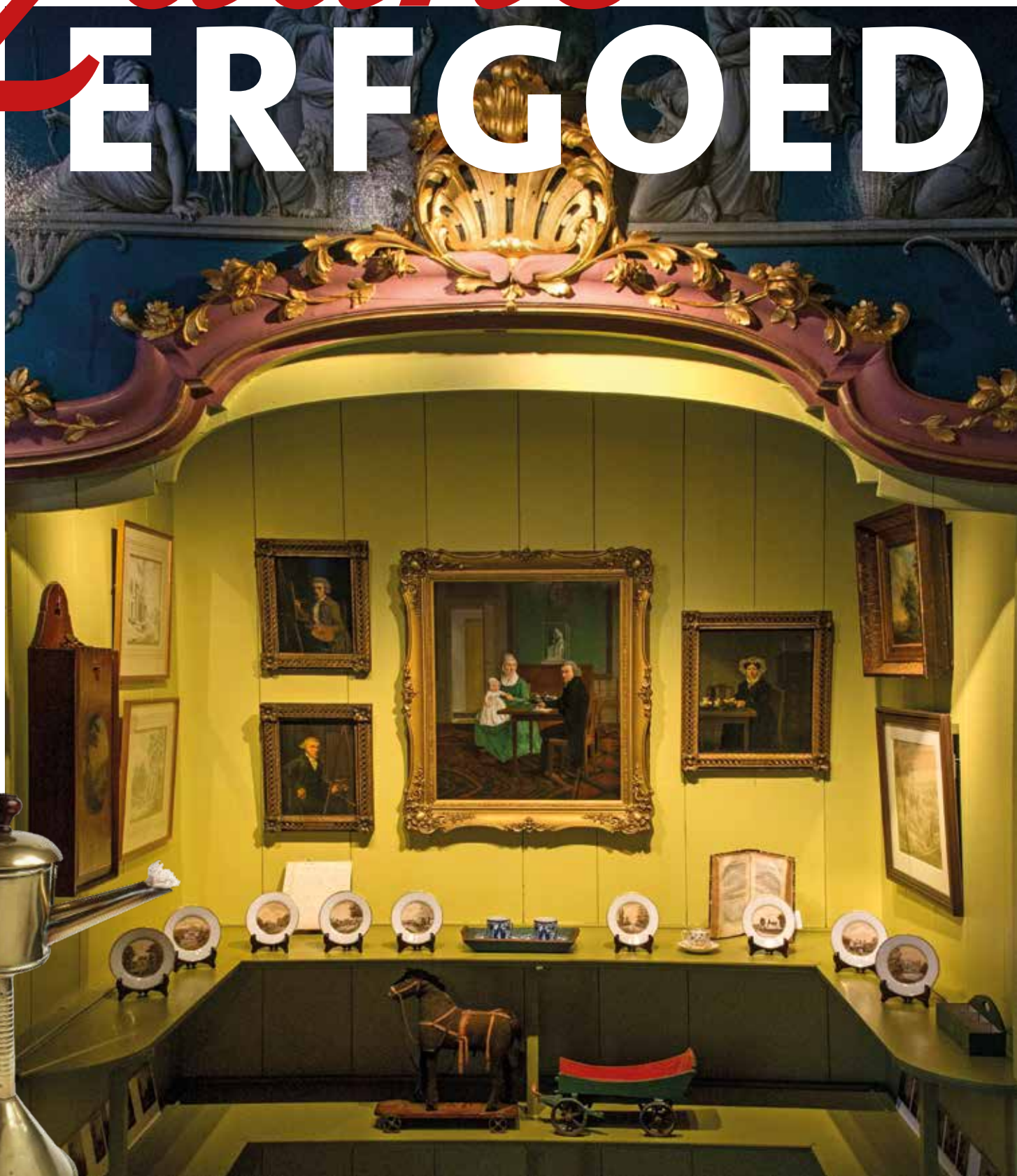

Zaans ERFGOED

Nr. 85 zomer 2023 | € 6,75

Tachtig jaar Zaanse
Vogelbeschermingswacht

*Nieuw licht voor het
Honig Breethuis*

Kralentuin op de Zaanse
Schans koloniaal?

Colofon

Zaans Erfgoed is een initiatief van de Vereniging Zaans Erfgoed en verschijnt vier keer per jaar.

Uitgever Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed.

Bestuur Stichting Leonore Olde-Verburg, Peter Tange, Roel Woudt, Winnie de Wit.
Redactie Lean van 't Hooft, Wim de Jong (fotografie), Hessel Kraaij, Jos Lap, Rob Lengers, Leonore Olde-Verburg, Toon Olij, Frits Poiesz (voorzitter), Wikje van Ritbergen (beeldredactie), Wietske van Soest, Corrie van Sijl (eindredactie).

Aan dit nummer werkten verder mee Tessa Berghouwer, Imre Besanger, Cor van Dongen, Henk Heijnen, Margreet van der Hut, Giljam Klijn, Jan van der Male, Bert Niesen, Herman Olde, Henk Roovers, Hette Winkel.

Vormgeving Rolf Kliffen.

Druk Huig Haverlag Printing.

Redactiesecretariaat

Wikje van Ritbergen, 0314-841442, redactie@zaanserfgoed.nl

Abonnementen en ledenadministratie
Secretariaat Vereniging Zaans Erfgoed
Francis Engels (secretaris)
De Kiel 58, 1502 GP Zaandam
secretariaat@zaanserfgoed.nl

Zaans Erfgoed belicht alle mogelijke aspecten van erfgoed en geschiedenis, van archeologie tot industrie, van cultuur tot landschap en alles daartussen. Abonneren kan door lid te worden van de Vereniging Zaans Erfgoed voor € 22,50 per jaar met een mail naar ledenadministratie@zaanserfgoed.nl of via de knop lid worden op onze website zaanserfgoed.nl

Omslag Ledlichtaccenten maken van de voormalige bedstee een mooie etalage voor een keuze uit werk van Willem Uppink. FOTO WIM DE JONG
Olie lamp. WIETSKES VAN SOEST

Het copyright van de artikelen in dit blad berust bij de auteurs. Overname in welke vorm dan ook kan alleen met schriftelijke toestemming van de uitgever. Wij doen ons best de rechten op illustraties te eerbiedigen. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden wende zich tot de uitgever.

Column

Liefde voor de Zaanse geschiedenis van huis uit meegekregen

‘Wat van ver komt, is lekker.’ Misschien een onbewuste gedachte die ik vroeger had, toen ik Oudheidkunde ging studeren. De colleges gingen over het Romeinse rijk, de Griekse stadstaten en het Oude Nabije Oosten als bakermat van onze beschaving. Inderdaad bleek het razend interessant om in die oude geschiedenis te ontdekken waar de wortels van onze cultuur liggen. Maar wat je elke dag om je heen ziet en hoort, ga je koesteren. Hoe meer ik zag, hoorde en wist van de bijzonderheden van mijn eigen Zaanstreek, hoe groter mijn waardering in ieder geval werd. Aanjager hiervan is mijn vader Adri geweest. Als hij op zijn praatstoel zat, ging het vrijwel altijd over de Zaanse geschiedenis. Zeker tientallen keren vertelde hij over de legendarische brand bij Zaans Veem. Ook over de restauraties waaraan hij als bouwkundige meewerkte, vertelde hij graag. Zoals op de Zaanse Schans, toen hij werkte bij architect Jaap Schipper. Of de voormalige chocoladefabriek Pette-Boon in Wormerveer. De liefde voor de Zaanstreek klonk altijd in zijn verhalen door. Ook vertelde mijn vader met trots over het vakmanschap van de Zaanse houtbouw. Dat vakmanschap was overigens niet beperkt tot die meestal groene, houten huizen waar de Zaanstreek vooral bekend om staat. Maar dat ging ook om de schepen die hier eens in groten getale van de helling liepen. In de Zaanstreek werden vooral fluiten gebouwd, schepen voor de handelsvaart. Hier viel zo goed mee te verdienen, dat andere zeevarende naties zich gedwongen zagen dit type schip over te nemen. Alleen op deze manier konden ze naast die ‘Hollanders’ een rol van betekenis blijven spelen op zee. Zelf woon ik in een van de oudste straten van Zaandam, op de Hogendijk. Aan de Voorzaan, het vroegere Timmerak. Met de vele scheepswerven die hier

FOTO AANGELEVERD

gevestigd waren, vormde dit ooit het kloppend hart van de Zaanse scheepsbouw. Helaas is hiervan nu maar weinig zichtbaar, terwijl we het toch hebben over een heel belangrijke periode uit de geschiedenis van de Zaanstreek. Vereniging Zaans Erfgoed ontwikkelde diverse plannen om deze geschiedenis meer ‘afleesbaar’ te maken. Zo ook bijvoorbeeld Vereniging Historisch Zaandam. Deze kansen liggen nog te wachten om te worden benut. Niet alleen voor Zaandam, maar ook voor de andere voormalige Zaanse dorpen, waar veel toeleveringsbedrijven voor de scheepsbouw gevestigd waren. Zoals zeildoekweverijen en touwslagerijen. Deze bedrijven verschaften aan veel mensen gedurende meer dan anderhalve eeuw werk en inkomen. Het verhaal over de scheepsbouw wacht erop om in al zijn facetten beter zichtbaar gemaakt te worden in de hele Zaanstreek. Net als bijvoorbeeld de houthandel. Natuurlijk zijn er nog veel meer interessante Zaanse verhalen, klein en groot, die er met smart op wachten om met trots verteld én getoond te worden. Hier ga ik graag mee aan de slag! Ook in samenwerking met de vele andere partijen die zich op verschillende manieren bezighouden met het fantastische erfgoed dat onze Zaanstreek rijk is. Niet in de laatste plaats de andere verenigingen en vrijwilligers die zich hiervoor met kennis, kunde, ziel en zaligheid inzetten.

Tessa Berghouwer werd in najaarsvergadering 2022 van Vereniging Zaans Erfgoed benoemd tot bestuurslid. ●

26

16

30

10

Inhoud

- 4 **Cor van Dongen** staat stil bij tachtig jaar Vogelbeschermingswacht Zaanstreek.
- 10 Het Weefhuis in Zaandijk viert zijn twintigjarig bestaan als expositieruimte en cultureel centrum. **Jos Lap** vertelt hoe dat is ontstaan.
- 12 **Henk Roovers** verhaalt hoe het katholieke volksdeel in Zaandam nog lang een achtergestelde positie had, ondanks de formele gelijkberechtiging vanaf eind achttiende eeuw.
- 16 **Imre Besanger** en **Henk Heijnen** vragen zich of de Zaanse kralentuin op de Zaanse Schans een bewijs is voor Zaanse koloniaal verleden, en zo ja, hoe dan.
- 18 **Hette Winkel** verdiepte zich in een tot nu toe onbekend gebleven onderwijzer, boekhandelaar en socialist uit Krommenie: Adriaan Altink.
- 22 **Lean van 't Hooft** neemt een kijkje in het Honig Breethuis, waar de verlichting is verduurzaamd.
- 26 **Giljam Klijn** laat zien dat ook de nog bestaande villa's van Zaanse fabrikanten en directeuren tot het Zaanse erfgoed behoren.
- 30 **Margreet van der Hut** laat zien dat Zaanse weduwen hun mannetje stonden als het ging om voortzetten van de zaken van hun overleden echtgenoten.
- 34 Nog lang niet alle raadsels van de Westzijderol zijn opgelost. **Jan van der Male** probeert een stap verder te komen.

En verder

- 38 **NIEUWE BOEKEN**
Met onder andere een boek over verzetsheld Jan Brassers en een bundel verhalen over het Wormer- en Jisperveld.
- 40 **ERFGOEDNIEUWS**
Open Monumentendag 2023, openstelling Gemaal 't Leven in Zaandijk.
- 42 **KRONIEK**
Zaanse feiten en weetjes van februari tot en met april 2023.
- 46 **AGENDA**
Eropuit in de zomermaanden.

12

4

Albert
keizer
zaandam

Van grutter tot kieft

Vogelbeschermingswacht Zaanstreek 80 jaar op de bres voor grutto en kievit

‘Wij mogen wel zeggen, dat wij een groot deel van de vreugde van ons bestaan te danken hebben aan de vogels.’ Met deze tekst van natuurbeschermer en publicist Jac. P. Thijsse (1865-1945) opent *Zien is Kennen*, het zakdeterminatieboek uit 1937 van alle in Nederland voorkomende vogels. Vreugde door vogels, koren op de molen van de Vogelbeschermingswacht Zaanstreek (VBWZ), die, opgericht in 1943, al tachtig jaar lang krachtig opkomt voor grutto en kievit en het behoud van het Zaanse veenweidelandschap.

Op 17 april 1943 vond in Ons Huis aan de Zaanweg in Wormerveer de oprichting van de Zaanse vogelwacht plaats, een start met eenentwintig jonge leden en zes vogelwachters met een officiële rijksaanstelling als Controleur Vogelwet 1936. Een van de oprichters was Jan Albers. ‘Destijds’, zo zou hij decennia later verzuchten, ‘raapte iedereen eieren. De Oostzaanse boeren hielden varkens en hadden er de pest in dat er zoveel vogels op hun land broedden. Ze haalden de nesten leeg en voerden emmers vol eieren aan hun dieren. Man, het barstte van de weidevogels. Vogelbescherming leefde niet erg, je was een zonderling als je aan vogels deed.’

Gummistok en revolver

Het voornaamste doel van de jonge oprichters, onder wie Jan Albers, de eerste voorzitter, was een vuist maken tegen de eierenrapers. ‘We waren enorm fanatiek, we deden er alles voor om de vogelbeschermingsgedachte te verspreiden.’ Zo gingen diverse van de jonge vogelaars op voor het examen Controleur Vogelwet. Dan kon je immers processen-verbaal uitschrijven aan hardleerse eierenrapers. Hun begeestering werd onderstreept door Frans Sjollema, penningmeester van het eerste uur en een van die jonge controleurs, die toestemming vroegen om een gummistok, ja zelfs om een revolver te mogen dragen. ‘Niet dat ik iemand een klap wilde geven’, blikte Sjollema bij het vijftigjarig bestaan van de VBWZ terug, ‘maar je wilde wel je gezag laten gelden.’

In de laatste jaren van de Tweede Wereldoorlog trokken de jongelingen het veld in om te waken tegen het eieren rapen; ook het Westzijderveld werd bewaakt terwijl dat tot Sperrgebied was verklaard. Sjollema, als zojuist gediplomeerd controleur, waarvoor hij, niet zonder risico, op cursus in Amsterdam en Den Haag was geweest: ‘Met angst en

Originele aquarel van Rein Stuurman met twee dodaarsjes uit bezit Mart van Herp. FOTO AUTEUR

beven, want je liep het risico dat je werd opgepakt en naar Duitsland werd gestuurd.’

Nooit aan beginnen!

De vereniging groeide gestaag, met leden en donateurs; er kwam een jeugdafdeling. Er werden drukbezochte lezingen gegeven en op lagere scholen toonde men vogelfilms en liet men door timmerlieden nestkastjes maken. Vogeldiorama's in de etalages van winkels trokken veel bekijks. Het tienjarig bestaan werd in Ons Huis te Koog aan de Zaan gevierd met de tentoonstelling *Wiek & Sneb* en met de verschijning van de eerste editie van het gelijknamige (landelijke) blad dat geheel gewijd was aan de enthousiaste Zaanse vogelwerkgroep.

Nieuwe donateurs, nieuwe leden, maar allemaal mannen... In 1954 meldde zich het eerste vrouwelijke lid aan, mevrouw Lies Flipse. Dat zorgde voor de nodige consternatie: ‘Als dit gebeurt, bedank ik, met vele anderen, direct als lid’, protesteerde een van de leden op de ledenvergadering. ‘Wij dulden geen vrouwen: nóóit aan beginnen, krijg je alleen maar narigheid van!’ Sommige leden voegden inderdaad de daad bij het woord toen mevrouw Flipse korte tijd later als lid werd toegelaten.

Heden ten dage bestaat het ledental voor ruim een kwart uit vrouwen en dat percentage is stijgende. Op de drukbezochte halfjaarlijkse Grote Lezingen – altijd met gerenommeerde gastsprekers en natuurfotografen die hun

vogelverhalen omlijsten met de fraaiste foto's, vogels van A tot Z, van Antarctica, via Nederland, tot Zanzibar – houden de mannelijke en vrouwelijke bezoekers elkaar aardig in evenwicht.

Stelt- en strandlopers in groten getale

Om de band met de leden te verstevigen werden van september tot en met april maandelijkse ‘contactavonden’ in het leven geroepen, waarop leden zelf, aan de hand van lichtbeelden (toen) en digitale foto's/video's (nu), over hun vogelreizen of actuele vogelonderwerpen – zoals het zenderen van vogels, de vossenproblematiek of het beheer van de veenweidegebieden – een voordracht houden. Ook werd een start gemaakt met excursies. In de jaren vijftig betekende dat: op de fiets naar de pieren van IJmuiden of (óók fietsend!) naar Texel, waarbij gekampeerd werd in legerentjes van de Hela Hola, legerdump in Koog aan de Zaan. Ja, dat waren nog eens échte vogelhoogtepunten; naar 't Wad, met zijn tienduizenden steltlopers en strandlopers en de enorme vluchten van ontelbare vogels bij hoogwater. Telescopen, om de vogels in detail te bestuderen, had je toen nog niet en slechts weinigen konden zich een mooie vogelkijker veroorloven, zodat de excursieleiders hun verrekijkers onder de deelnemers lieten rouleren.

Ledenwerving voor de Vogelwacht Zaanstreek.

Affiche uit het archief van VBWZ. FOTO AUTEUR

Jubileumnummer van de Kieft.

Hart van goud

Wie in de Zaanstreek ‘vogelbescherming’ zegt, zegt ‘Ann van Briemen’ (1935-2011).

De ijzige winter van 63 markeert de start van een klein vogelopvangcentrum op haar woonark aan ‘t Kalf.

‘De wilde eenden en meeuwen liepen er gewoon door de huiskamer’, herinnert Mart van Herp zich, ‘‘t was er met recht een ‘beestenbende’, maar Ann en haar man waren zeer begaan met het lot van zieke en gewonde vogels. Ze waren altijd opgetogen als je wat voer kwam brengen, dat wij van de VBWZ bij Wessanen Mengvoeders ophaalden. Later [in 1980] verhuisde de opvang naar een boerderij in Krommenie. Ook hier een woonkamer vol met eenden, postduiven, parkieten en tal van andere gevleugelde vrienden. Ach, ‘t was voortdurend sappelen voor Ann en haar man, eeuwig bezig met het verzorgen van de vogels, altijd in de weer om gemeentesubsidie en sponsors binnen te halen. Ann had een hart van goud, maar dat was tevens haar zwakte: ze had grote moeite om zwaargewonde vogels te laten inslapen, bijvoorbeeld meeuwen die tegen een hoogspanningskabel waren gevlogen en nooit meer zouden genezen.’

Na haar dood bleef haar man Jan zich met grote passie inzetten voor de vogels-in-nood. Hij overleed in 2017. Thans is de vogelopvang omgedoopt tot ‘Wildopvang Krommenie’ en maakt onderdeel uit van de dierenbescherming. Ook hiervoor is 2023 een jubileumjaar: zestig jaar opvang van dieren in nood!

Ann en Jan van Briemen.

Met de eeuwige – héél leuke – discussies na afloop: ‘zagen we nou een kleine plevier of tóch een bontbekplevier?’ Het verenigingsorgaan van de VBWZ, eerst *de Grutter* (in de volkstaal de naam voor de grutto) en later (vanwege het Kievit-logo van de vogelclub) *de Kieft* (Zaans voor Kievit), boordevol vogelartikelen-van-diverse-pluimage, is altijd een grote bindende factor geweest, evenals de jaarlijkse cursus *Vogels herkennen* voor niet-leden.

Winterse anekdote

De winter van 1962-1963 was de strengste in bijna 300 jaar, met een Elfstedentocht die gewonnen werd door Reinier Paping, maar een ramp voor de (water)vogels. Veel vogels legden het loodje en dan had je bij de vogelwacht het eeuwige dilemma: wanneer te beginnen met voeren? Meteen, ook de uiterst zwakke exemplaren die het tóch niet zouden redden, of even wachten, totdat de gezonde vogels naar open water waren getrokken? VWBZ koos voor het laatste. Met een vrachtwagen van bouwbedrijf Floris werd bij de mensen thuis brood opgehaald... en niet zo’n beetje ook. ‘Waar moeten we met al dat voer heen’, was de vraag. Een van de bestuursleden had naast zijn boerderij een grote schuur staan. Zich niet realiserend om hoeveel ‘t ging: ‘Kiep ‘t daar maar in.’ De wasmachine in de tot de nok toe volgestorte schuur werd bedolven onder een lading oud brood en viel niet meer te gebruiken. Een soortgelijk probleem deed zich voor bij het visafval dat bij vishandels werd opgehaald ten behoeve van de reigers. ‘Gooi maar in mijn kelder’, werkte een ander bestuurslid mee. Bij de

stort werd per ongeluk het kraantje opengestoten. Een paar dagen later dobberde een stinkende drab aan dode vis in de kelder.

Adopteer een reiger

De strenge winter van 1963 had enorme gevolgen voor de reigerpopulatie; die werd gedecimeerd. Alle alarmbellen rinkelden bij drie Zaanse vogelwachters toen ze kort daarop hoorden dat de boomgaard bij boerderij De Eenhoorn in de Beemster zou worden gekapt (voor landverkoop). Daar broedde een reigerkolonie. Het moest de boer f 12.000 opleveren. ‘Als wij jou nou eens 13.000 gulden geven’, stelde het vermetele drietal de boer in een drieste bui voor, ‘in ruil voor het laten staan van de bomen?’ De boer ging akkoord, maar ach, waar haal je zo gauw f 13.000 vandaan? Het probleem werd voorgelegd aan Jan Strijbos, bekend ornitholoog en natuurfotograaf en -filmer, met nauwe banden met de Zaanse vogelwacht. Strijbos schreef frequent vogelstukjes, eerst voor *De Telegraaf*, later voor *Het Parool*. Zijn beroemdste boek was *De Blauwe Reiger*, de eerste Nederlandse monografie (1935) over de blauwe reiger. Een paar dagen later verscheen een groot artikel in *Het Parool* met als strekking: adopteer een reiger voor 25 gulden! Het geld stroomde binnen; in drie maanden tijd werd f 30.000 gedoneerd, ruim voldoende voor het uitkopen van de boer. Het resterende bedrag is naar een stichting gegaan, die ‘alles over de reiger’ zou boekstaven.

Blauwe reiger in prachtkleed.

Aquarel uit *Zien is Kennen*. Uitgeverij Schoonderbeek, 1937. FOTO AUTEUR

Nieuwe focus

We schrijven inmiddels eind jaren zestig van de vorige eeuw. Het observeren en tellen van Zaanse (weide) vogels – lekker met een jolletje het veld in om de grutto, tureluur, Kievit en de vele mooie eenden te spotten of de pioniersvogels op de opgespoten terreinen van toekomstige wijken als Poelenburg, Hoornseveld en, enkele jaren later, Peldersveld – bleef een groot deel uitmaken van de bezigheden van de vogelwachtleden, doch op het gebied van actievoeren, de strijd voor het behoud van de vogelrijke Zaanse natuur, verschoof het brandpunt van de vogelaars allengs van de bestrijding van stropers naar een nog veel grotere bedreiging van de vogelstand, de opoffering van de weidevogelgebieden aan industrie en woningbouw. Binnen de vogelwacht werd keihard gewerkt aan het opstellen van een *Natuurbeschermingsplan voor de Zaanstreek*. Vandaag de dag kan oud-voorzitter Mart van Herp zich de intensieve vergaderingen uit die periode nog helder voor de geest halen. ‘‘t Waren tropenjaren. Mijn kinderen heb ik niet kunnen leren fietsen, dag en nacht was ik bezig met het veiligstellen van natuurgebieden in de Zaanstreek zoals de Kalverpolder en het Guisveld.’ Het moment van presentatie van het veertig pagina’s dikke doorwrochte plan, dat tegenwicht moest bieden aan de, in de ogen van de vogelwacht megalomane woningbouwplannen van de Zaanse gemeenten – de Zaanstreek diende op te stoten in de vaart der volkeren naar een inwonertal van 280.000 (!), groei die gepaard diende te gaan met de vestiging van zware industrie in Wormer,

Affiche van de tentoonstelling *Dag Vogels*.

ARCHIEF VBWZ

Burgemeester Laan op bezoek bij *Dag Vogels*.

FOTO ARCHIEF MART VAN HERP

Westzaan en de Enge Wormer –, was perfect gekozen: het Europees Natuurbeschermingsjaar 1970.

Rotzooitje

Dag Vogels luidde de toepasselijke naam van een prachtige tentoonstelling die de VBWZ in 1968 in de Lindenboomschool in Koog aan de Zaan over het unieke Zaanse veenweidegebied organiseerde. De expositie moest het culminatiepunt vormen van de jarenlange strijd van de vogelclub tegen de gemeentelijke uitbreidingsplannen. Echter, deze strijd bleek nog lang niet beslecht. Reint Laan, toenmalig burgemeester van Zaandam en voorstander van

Al klein het vogelspotten geleerd tijdens *Wandelen over Water*, de jaarlijkse vaar- en wandelexcursie door het Guisveld georganiseerd door Staatsbosbeheer en de Vogelwacht. FOTO GERARD SPAM

de uitbreiding van industrie en woningbouw, was woedend op de protesterende vogelaars en geenszins van plan de handdoek in de ring te gooien. Integendeel. Een kleine, selectieve greep uit de (regionale) krantenkoppen over het 'Dossier Guisveld' moge daarvan getuigen: 'College van Zaanstad houdt vast aan bebouwen Guisveld' (27 april 1976); 'Meerderheid van Staten nu voor bebouwing Guisveld' (10 december 1976); 'Spoedig plan voor 1200 woningen in Guisveld' (14 december 1976); 'KvK: woningbouw in Guisveld' (15 oktober 1980).

Keerpunt

Maar dan, de krantenkop van 26 mei 1985: 'Verkoop Guisveld met f 8 miljoen verlies. Prijs voor behoud van natuurgebied'.

De verkoop van 158 ha van het Guisveld aan Staatsbosbeheer was een feit. In natuurbehoudkringen was men dolenthousiast: 'Een historisch gebeuren. Na vele jaren verzet tegen bouwen in het Guisveld is er dan toch een definitieve beslissing genomen.'

De Vogelwacht c.s. hadden gezegevierd, geheel conform de doelstelling van de vereniging: de instandhouding en zo mogelijk verbetering van de vogelstand en zijn leefmilieu in de Zaanstreek en daarbuiten. 'We hebben al die inspanningen dus niet voor niets geleverd', blikte Mart van Herp in 1993 met voldoening terug op deze 'tropenjaren'. 'Mensen zijn zich nu wat meer bewust van de natuur. Het besef dat we er een rotzooitje van hebben gemaakt en dat we zuinig moeten zijn op wat er nog over is, dringt steeds verder door.' Mooie woorden, maar wel woorden die nog altijd van toepassing lijken...

Tekeningen naar de natuur

De Zaanse vogelaarsgeschiedenis kende (en kent nog altijd) tal van markante vertegenwoordigers, illustere vogel- en natuurliefhebbers die helaas in het korte bestek van dit historische overzicht-in-vogelvlucht ongenoemd moeten blijven, edoch, één naam mag niet ontbreken, die van de Zaanse (vogel)tekenaar en aquarellist Rein Stuurman. Tal van originele waterverven die hij voor de fameuze Verkade-albums maakte, zijn in het Verkade Museum te bewonderen. De vogelgids *Zien is Kennen* bevat een kleine vierhonderd 'oorspronkelijke tekeningen naar de natuur', stuk voor stuk prachtige aquarellen, van zijn hand. Rein maakte tal van illustraties voor de Zaanse Vogelwacht, onder andere voor *De Grutter*. Hij was goed bevriend met een aantal gerenommeerde vogelaars van de club. In 1941 verhuisde hij naar Laren, waar zijn Zaanse vrienden hem regelmatig opzochten, ook tijdens de laatste jaren die hij sleet in het Rosa Spier Huis voor oudere kunstenaars. Toen Rein daar was overleden bleek dat hij zijn Zaanse vrienden tal van werken had nagelaten, waarvan een groot deel is overgedragen aan het Gemeentearchief Zaanstad.

Verantwoording plus kiekendief

Voor dit artikel heb ik dankbaar geput uit eerdere jubileumnummers van de VBWZ. Mart van Herp heeft me prachtige vogelaarsanekdotes verteld, waarvan ik er enkele – helaas veel te weinig, vanwege de beperkte ruimte – heb gebruikt. Voor *Wormerveer Weleer* (jrg. 7 nr. 13 (februari 2009) 20-23) het blad van Historische Vereniging Wormerveer, schreef ik in 2008 een groot artikel, 'Dossier Guisveld', over de strijd van onder andere de VBWZ tegen de bebouwing van dit prachtige natuurgebied. Ook daaruit heb ik geput. Misschien is het mooi om te eindigen met een citaat van de slotregels uit dat artikel:

'Een bruine kiekendief zweeft laag boven het veld, om dan, in een oogwenk, in het riet weg te duiken. Ja, dat blijft toch een fascinerend gezicht...' ●

B.C. NIEUWENHUIJS

RESTAURATIEBEDRIJF

WOONHUIZEN | MOLENS | PAKHUIZEN SPECIALIST IN 17e EN 18e EEUWSE ZAAANSE HOUTBOUW

HERBOUW PAKHUIS WORMERVEER

HERBOUW PAKHUIS WORMERVEER

RESTAURATIE WOONHUIS ZAADAM

tel 06 10 949 717 bcnieuwenhuijs@yahoo.com www.bartnieuwenhuis.nl

HuigHaverlag.nl

De techniek van de toekomst, dankzij de ambitie van nu

Zaans vakmanschap sinds 1902 HuigHaverlag is een vooruitstrevende drukkerij, altijd al geweest. Neem onze ambitieuze ICT-afdeling. Hier vind je professionals die weten dat publishing meer is dan inkt op papier. Resultaat: innovaties op maat – oplossingen die het proces beter, sneller en goedkoper maken. De basis onder al onze activiteiten is onze Zaanse herkomst. Niet ingewikkeld doen, maar aan de slag gaan en altijd vooruit willen, dat kenmerkt onze aanpak. Meer weten over ons vakmanschap of onze ambities? Kijk op HuigHaverlag.nl of maak een afspraak, via (075) 612 73 73.

TRAPPEN, DEUREN, RAMEN
EN KOZIJNEN, LIJSTWERK,
HOUTCONSTRUCTIES,
BETIMMERINGEN EN
RESTAURATIEWERK

Noorder IJ- en Zeeweg 8, 1505 HG Zaanadam
T 075-6177984, F 075-6162819
info@timmerfabriekvisser.nl
www.timmerfabriekvisser.nl

Cultuur zorgt voor cultureel erfgoed

Exposities houden het Zaanijker Weefhuis intact

Het Weefhuis aan de Lagedijk 39 in Zaanwijk, een van de oudste (houten) gebouwen in de Zaanstreek, wordt beheerd en onderhouden door een stichting. Die bestaat wat betreft haar inkomsten voor een belangrijk deel dankzij kunstenaars die hun werk tegen een vergoeding exposeren in het voormalige papierpakhuis. Een bijzonder verhaal, dat Weefhuis: hoe cultuur zorgt voor cultureel erfgoed.

Nicole van de Heijden, beeldend kunstenaar en bestuurslid van Het Weefhuis: 'Het is van meet af aan een succesvol initiatief gebleken. Kunstenaars huren hier de ruimte in het weekeinde en betalen daar een bedrag voor. Met dat geld kunnen we het pand deels onderhouden. De formule werkt prima; kunstenaars die hier geweest zijn, vertellen het aan anderen en komen terug als ze nieuw werk hebben. Het hele jaar door is hier elk weekeinde een andere expositie.' Jan Schoen, ook bestuurslid en in het dagelijks leven grafisch ontwerper en schrijver, maakt voor elke tentoonstelling een affiche: 'De opzet is eenvoudig. Wij stellen het pand beschikbaar, doen geen selectie. Iedereen die zijn of haar werk wil laten zien, kan hier terecht en verder geen gedoe. Uniek in Nederland.' 'We hebben elk weekeinde zo'n honderdvijftig bezoekers. Dat zijn kuieraars langs de Lagedijk, bezoekers van de Zaanse Schans, fietsers die even aanwippen. De toegang is

Bestuursleden van Stichting Het Weefhuis Jan Schoen en Nicole van der Heijden. FOTO WIM DE JONG

De pioniers van Het Weefhuis omstreeks 1975. V.l.n.r. de Zaanse kunstenaars Zdenek Budinsky, Simon Theewis, Han Koning, Guido Goedheer, Piet Hein Zijl, Gerrit Woudt, Peter Teeling, Gerrit de Jong, Enric Adsera Riba, Wim Koster, Leo Poelmeijer, Theo van den Akker en Jan de Boer. GAZ 22_24374, FOTO WIM KRIJT

gratis. Als het zonnetje schijnt is het hier altijd druk.' Nicole van der Heijden: 'Door de week verhuren we de ruimte aan allerlei instellingen: scholen, de Vrije Academie, gemeente, woningbouwverenigingen en clubs. We houden lezingen, kleine concerten en kindervoorstellingen. Die zijn ook heel populair. Het pand heeft ook een buurtfunctie in oud-Zaanwijk.'

Werkplaats

Het Weefhuis bestaat bijna 375 jaar. Het zou gebouwd zijn omstreeks 1650 en mogelijk als werkplaats en papierpakhuis hebben gediend. Daar zijn aanwijzingen voor – het pand was lang eigendom van een papierkoopman die aan de overkant woonde – maar sluitend bewijs ontbreekt. Mogelijk is in de werkplaats kopergeas geweven ten behoeve van papierschepramen. Dat zou dan het pand de naam 'weefhuis' hebben opgeleverd. Bij de restauratie in 2006 is vastgesteld dat in het gebouw aanvankelijk glas-in-loodramen hebben gezeten. Na 1670 maakte men ramen met roeden, dus het gebouw moet ouder zijn. De gevonden ramen zijn, volgens de restaurateurs van destijds, ook een aanwijzing voor de aanwezigheid van een werkplaats naast een opslagruimte. In pakhuisen zaten geen ramen.

Woonhuis

Het Weefhuis kwam in 1870 in bezit van de weduwe Vis-Van Gelder. Zij liet het verbouwen tot woonhuis voor haar dochter Cornelia. Toen is ook een verdieping op het gebouw gezet. Jan Honig kocht het huis en de tuin in 1904. Hij redde de uit 1804 daterende beeldentuin van de ondergang. Aart Schipper – getrouwd met Catharina Honig – was de volgende eigenaar.

Expositieruimte

In 1960 werd het pand verkocht aan de gemeente Zaanwijk. Jan Schoen: 'Vrij snel daarna werd Het Weefhuis op initiatief van fotograaf Wim Krijt een expositieruimte voor Zaanse kunstenaars. Dat was het begin van de latere Zaanse kunstcentra.' Het kunstcentrum verhuisde in 1974 van de Lagedijk naar de voormalige synagoge aan de Gedempte Gracht in Zaanwijk en werd daar onder de naam Zienagoog naast expositieruimte ook een zeer succesvolle kunsttuleen. Vandaag de dag is het kunstcentrum gevestigd op het Hembrugterrein onder de naam Artzaanstad. Nadat Het Weefhuis door de kunstenaars was verlaten, heeft vereniging De Zaanse Molen er negen jaar kantoor gehouden.

Cultureel centrum

Jan Schoen: 'Zaandijkers Riet Zegers en Jan Duyvis vonden dat er weer een cultureel centrum moest komen waar ook geëxposeerd kon worden. Ze zagen kansen toen het pand in 2003 leeg kwam en richtten de Stichting Het Weefhuis op.' Nicole van der Heijden: 'Het pand, dat sinds 1967 rijksmonument is en deel uitmaakt van het beschermd dorpsgezicht Zaanwijk, werd voor één euro gekocht van de gemeente Zaanstad op voorwaarde dat de stichting het gebouw zou onderhouden.'

Restauratie

In 2004 werd Het Weefhuis weer opengesteld voor exposities en bijeenkomsten. De stichting heeft met succes fondsen geworven om het vervallen gebouw te restaureren. Dat gebeurde in 2006. De restaurateurs ontdekten toen dat de oorspronkelijke kleur van de getrapte weeg niet groen was, maar Bentheimer (zandsteen) in combinatie met okergeel. Die kleur heeft het pand na de restauratie teruggekregen.

Links: Nicole van de Heijden bereidt samen met Hannes Walrafen de expositie voor blinden en slechtzienden voor. Rechts: Het Weefhuis met de beeldentuin.

FOTO'S WIM DE JONG

BRONNEN

- Stichting Papiergeschiedenis Zaanstreek De Hollander zaansepapiergeschiedenis.nl
- Bevindingen naar aanleiding van de restauratie, hetweefhuis.nl
- René Prins, 'Van groen naar zandsteen. Kleuronderzoek op gevel Weefhuis', *Zaans Erfgoed* 20 (voorjaar 2007) 24-25.

Katholieken in Zaandam in de negentiende eeuw

Wantrouwen en achterstelling tot in de twintigste eeuw

Na de Reformatie en het begin van de Opstand tegen Spanje kwamen de katholieken in de Nederlandse gewesten, die zich tegen de Spaanse koning hadden gekeerd, in het verdomhoekje terecht. Zij waren niet de enigen; in mindere mate gold dit ook voor de doopsgezinden, de remonstranten en de lutheranen. De calvinistische kerk werd de bovenliggende partij. Katholieken werden extra gewantrouwd, want zij zouden heulen met het katholieke Spanje. (Overigens zijn er nauwelijks voorbeelden van dit soort verraad bekend).

Bovendien stonden katholieken onder het gezag van de paus. En die had in 1578 aan iedere katholiek verboden om op enigerlei manier steun te verlenen aan de protestantse overheid. Katholieken waren dus verdacht. Het waren verraders, adders, hoeren van Babylon. Ze werden vergeleken met ziekten als kanker en de pest. Het nieuwe calvinistische geloof verspreidde zich wel, maar het ging niet snel. In 1587 schreven de Staten van Holland dat slechts tien procent van de bevolking was overgegaan naar de calvinistische kerk. Hoewel de predikanten fel tekeergingen tegen de roomse afgoderij, waren er in diverse kerken waar zij preekten, nog steeds heiligenbeelden aanwezig. Roomse eigenaren of regenten hielden een nieuwe 'beeldenstorm' tegen. Het duurde tot ongeveer 1630, voordat de diverse geloofsovertuigingen hun definitieve posities in de Republiek hadden ingenomen. Langzaam leerde men met elkaars overtuigingen te leven.

Een eigen kerkgebouw?

De katholieken in Zaandam waren hun kerkgebouw in de Klauwershoek kwijtgeraakt; net als in de meeste steden en dorpen waren de oude kerken overgegaan in protestante handen. Tijdens de oorlog was de kerk trouwens deels verbrand. De katholieken moesten naar het Kalf om hun diensten bij te wonen. In 1695 probeerden ze op het Papenpad een nieuwe parochiekerk te stichten. Dat mislukte, onder andere door onderlinge twisten en door bemoeienissen van de Staten van Holland. Opnieuw moesten de katholieken voor hun diensten naar het Kalf. Het duurde tot 1784 voordat zij een nieuwe poging ondernamen om een eigen kerk in Zaandam te krijgen.

Ze kregen toestemming 'mitsgaders dat zij er voor zouden zorgen dat het gemelde kerkhuis in het uitterlijk geenzints naar een kerk of ander publicq gebouw zoude gelijke'. Nog in hetzelfde jaar werd begonnen met de bouw van de nieuwe kerk.

De houten kerk, die schuin tegenover de huidige Bonifatiuskerk werd gebouwd, was 94 voet lang (ongeveer dertig meter), 41 voet breed en 53 voet hoog. Het dak werd afgedekt met rode pannen. Doordat de meeste parochianen straatarm waren, moest er zo zuinig mogelijk worden gebouwd. Dit zou later, in de negentiende eeuw, voor grote financiële problemen zorgen. In 1808 dreigde de parochie failliet te gaan. Slechts een schenking van de katholieke koning Lodewijk Napoleon van f 5000,- en de toestemming om in zijn koninkrijk een collecte te houden konden dit voorkomen.

Grote tekorten

Toch bleef de parochie nog met een flinke schuld zitten. In wezen waren de inkomsten steeds te laag om de onkosten van het kerkgebouw te dekken. De jaarlijkse inkomsten bedroegen f 1177: f 675,- uit collectes, de zitplaatsen leverden f 420,- op en de verhuur van drie woninkjes f 82,-. Daar stonden aan onkosten tegenover: f 1029,60 (traktement van de pastoor f 500,-, het salaris van de kosteres f 75,-, de schoonmaak van de kerk en het onderhoud van het orgel f 125,- en ten slotte de interest op de schuld f 329,60). Architect Latensteyn (van wie verder niet veel bekend is) had bij een inspectie berekend dat er jaarlijks voor het onderhoud van de kerk tenminste f 450,- uitgetrokken moest worden. Dat betekende dat het jaarlijkse tekort uitkwam op f 302,60. Tot 1818 was er f 4000,- besteed aan onderhoud van het gebouw. Door het constante tekort werd het onderhoud van de kerk een sluitpost op de jaarlijkse begroting. In 1824 bleek dat het noodzakelijke onderhoud al zes jaar niet was gebeurd. Terwijl dát, en de reparaties echt noodzakelijk waren! In 1824, toen er reparaties voor een bedrag van f 2000,- nodig waren, deed de parochie een verzoek om bijstand aan koning Willem I. Dit leverde niets op. Ieder jaar verslechterde de toestand van de kerk.

Onderzoeken

Het min of meer wanhopige kerkbestuur liet diverse onderzoeken doen. Het liefst door bevriende architecten of timmerlieden. Dan kostten de onderzoeken weinig of niets. En zo concludeerde timmerman C. Smit uit Amsterdam in 1834: 'Er moest een krachtdadige herstelling van het Kerkgebouw plaatsvinden om desselfs geheel verval te voorkomen'. Enkele gebreken uit zijn opsomming: de houten wanden van de kerk waren gaan uitzetten en waren volledig verrot. Ze moesten met ijzeren stangen dwars door de kerk bij elkaar worden gehouden. Het altaar en de westelijke weeg moesten opnieuw onderheid worden, want ze zakten steeds verder weg. Ook hier moesten ijzeren stangen uitkomst bieden. Een speciale collecte bracht f 1200,-

De oude houten kerk aan de Oostzijde omstreeks 1900. De foto is genomen vanaf de toren van de Oostzijderkerk. GAZ 41_06842

Het interieur van de oude achttiende-eeuwse kerk. Veel van de religieuze voorwerpen verhuisden mee naar de nieuwe Bonifatiuskerk. UIT: CLARA BRUINS, DE SINT BONIFATIUSKERK, EEN HONDERDJARIG GODSHUIS AAN DE ZAAAN. FOTO DIRK RÖNITZ

Zaandam, Panorama

Lichtma S. Bakker Jr. Haag-Zaandam 1789

Het wieroekvat dat in 1785 werd 'geofferd' door Willem Nagel, was ook al in gebruik in de oude houten kerk.

FOTO WIM DE JONG

op, maar dit was veel te weinig. Wat te doen? Een nieuw onderzoek van architect Moebe uit Amsterdam leverde een veel verdergaand plan van aanpak op. Het oude kerkgebouw was nog nauwelijks te redden. De kosten van het plan van Moebe bedroegen f 15.000,-

Subsidie, ondanks burgemeester Van de Stadt

In 1836 kwam het kerkbestuur in de herberg In de Otter op de Dam bijeen. Het besloot toen een nieuwe aanvraag te doen voor subsidie en wel bij Rijkswaterstaat, dat in die tijd deze aanvragen behandelde. Het bestuur wilde de aanvraag laten lopen via de burgemeester van Zaandam, H. van de Stadt. Zo zou het verzoek een grotere kans hebben, dachten ze. Maar ze vergisten zich. Van de Stadts reactie zal als een koude douche hebben gevoeld. Hij voelde er weinig voor om positief mee te werken aan het verzoek van de parochie. Hij schreef letterlijk dat ze eerst maar eens moesten zorgen voor een zo groot mogelijk intekenbedrag! Hij vroeg zich af of de gelden die besteed zouden worden aan

de subsidies, niet beter gebruikt konden worden voor de moeilijke financiële positie van het rijk. Maar Van de Stadt kon de aanvraag niet tegenhouden en uiteindelijk kwam de subsidie er wel.

Antipapisme in de negentiende eeuw

Het negatieve advies van de burgemeester komt ons nogal hard over. Om dit te kunnen begrijpen moeten we meer weten over de maatschappelijke positie van de katholieken in Nederland in de negentiende eeuw. In 1796 waren ze erkend als *gelijkberechtigtd* aan leden van andere geloven. Dat klinkt aardig, maar het betekende niet dat ze als *gelijkwaardig* werden gezien. Meer dan 250 jaar waren ze geduld, maar het was een 'dom niet te vertrouwen volkje'. Groen van Prinsterer, toch een nette politicus, gaf als zijn mening: 'De nationale kerk van Nederland is de hervormde kerk. Nederland is een protestantse natie waarin katholieken slechts worden geduld.' Hij had met zijn opmerking voor een deel gelijk. In de besturen van het land, van de provincies en de gemeenten hadden katholieken

**De plechtige plaatsing van de eerste
altaarsteen van de Sint Bonifatiuskerk op
21 maart 1899 door de bisschop van Haarlem.
Geheel rechts bouwpastoor J. Zwart.**

GAZ 41_04145; COLLECTIE REIN VAN HOUTEN,
KOOG AAN DE ZAAAN

nauwelijks iets in te brengen. Het grootste deel van hen had weinig of geen onderwijs genoten en was alleen daarom al totaal ongeschikt voor bestuurlijke functies. En gingen zij nu de privileges die aan de (calvinistische) kerk waren toegekend, overnemen? Een aantal protestantse tijdschriften, onder andere *De Fakkel* en *Wespen*, hitsten via fel antipapistische artikelen hun lezers op tegen het roomse volksdeel. Rond 1850, 1860, was deze antikatholieke beweging op zijn felst. Een aantal citaten kan deze antipapistische gedachte wereld verduidelijken. ‘De leiding van de Roomsche kerk gebruikt sluwe methoden, om het goedgelovige volk kaal te plukken om met dit geld de kerken vol te proppen met pracht en praal.’ ‘Zij kunnen dit doen omdat katholieken dom zijn. Zij weten niet wat ze geloven.’ ‘Hun geloof is volslagen stompzinnig.’ ‘Katholieken hebben geen hoofd voor studie. Bij protestanten is dat volkomen het tegenovergestelde. Zij denken na over geloofszaken, twijfelen erover, onderzoeken ze en vormen zo hun mening. Daarna handelen ze volgens hun overtuiging.’ ‘Katholieken zijn als kinderen. Kijk maar hoe ze omgaan met Maria. Die is vaak belangrijker dan Jezus.’ ‘Nederland dreigt door de opkomst van de katholieken af te glijden naar de afgrond. Gaat dit eindigen in een burgeroorlog?’ Het antipapisme werd halverwege de negentiende eeuw nog eens aangewakkerd door het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie.

**Ontwerptekening voor de nieuw te bouwen
Sint Bonifatiuskerk met pastorie. In de inzet is
de plattegrond van beide gebouwen te zien.**

ARCHIEF BONIFATIUSPAROCHIE

De verhoudingen met andersdenkenden werd er voor de katholieken niet makkelijker op toen paus Pius IX hun in 1864 min of meer verbood om samen te werken met aanhangers van allerlei dwalingen, zoals bijvoorbeeld socialisten, liberalen en natuurlijk ook protestanten.

Andere kijk op de vaderlandse geschiedenis

Katholieken en protestanten keken naast alle gevoeligheden ook verschillend naar de geschiedenis van de Nederlanden. Protestanten vonden de Slag bij Heiligerlee (23 mei 1568) zeer belangrijk en herdachten die dan ook in 1868. Katholieken moesten daar niets van hebben. Zij waren veel meer bezig met de herdenking van de Martelaren van Gorcum. Deze religieuzen, die in 1572 werden vermoord door de geuzen, waren in 1867 door paus Pius IX heilig verklaard. Katholieken waren zeer trots op hun Nederlandse heiligen. Het bovenstaande betreft slechts twee controverses, maar zo waren er tientallen.

Onderlinge tweestrijd

Botsingen kwamen regelmatig voor. Ook op plaatselijk niveau. De Zaandamse katholieke fabrikanten Cornelis en Martinus Kamphuys en Hendrik en Klaas Blans en de pastoor wilden rond 1870 een katholieke school voor meisjes oprichten. Zij hielden hun plannen geheim. Zij wilden een oud herenhuis kopen dat hun geschikt leek als schoolgebouw. De protestanten mochten hier absoluut niets van weten, want anders ‘zouden ze het huis tegen geen enkele prijs kunnen kopen’. Deze aankoop bracht hen in aanvaring met het bestuur van het katholieke weeshuis. Dat was woedend over de plannen voor de meisjesschool: zij waren bezig met de organisatie van een loterij om met de opbrengst het weeshuis te kunnen uitbreiden. ‘Geen enkele protestant zou nog een lot willen kopen.’ (En bij de protestanten zat het benodigde geld!). Deze ruzie leidde bijna tot een breuk in de parochie. Jarenlang woedde de kwestie voort in de katholieke familie Kamphuys. De bisschop moest uiteindelijk de zaak oplossen. (Van je geloofsgenoten moest je het hebben...)

**Het interieur van de nieuwe
Sint Bonifatiuskerk met de
gebrandschilderde ramen
is van een uitzonderlijke
schoonheid. FOTO WIM DE JONG**

**Pastoor Zwart, de ‘bouw-
pastoor’ van de nieuwe Sint
Bonifatiuskerk. Zijn beeltenis
in de vorm van de evangelist
Johannes is terug te vinden aan
de preekstoel. FOTO WIM DE JONG**

Eind negentiende eeuw was de katholieke parochie aan de Oostzijde zo groot geworden dat vervanging van het oude noodgebouwtje hoognodig werd. Onder leiding van ‘bouwpastoor’ Johannes Zwart verrees de imposante neogotische nieuwe Bonifatiuskerk. Op 28 mei 1890 werd zij ingewijd. Intussen geniet zij monumentale status. Het oude kerkgebouwtje heeft nog jarenlang dienstgedaan als verenigingsgebouw ‘De Bond’, totdat het in 1927 afbrandde.

De tegenstelling tussen katholiek en protestant bleef nog lang bestaan. Een paar persoonlijke voorbeelden mogen dit verduidelijken. Mijn vader werkte rond 1925 bij een slager op de Gedempte Gracht. Op een maandagmorgen meldde hij zich aan om aan het werk te gaan. In de deuropening van de winkel kreeg hij te horen: ‘Jij hoeft niet meer binnen te komen.’ Op zijn vraag: ‘Waarom mijnheer?’ was het antwoord: ‘Ik heb gisteren gehoord dat je katholiek bent en die moet ik niet in mijn zaak hebben.’ Nog in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd er zondags in de Bonifatius gebeden dat de kerk verlost zou worden van de plaag van de gemengde (katholiek/protestant) huwelijken. In 1967 werd mij door het hoofd van de katholieke school waar ik werkte, meegedeeld dat ik van de school moest verdwijnen omdat mijn toekomstige echtgenote niet katholiek was...

Met dank aan J. Kraakman voor de vele uren die hij voor mij aanwezig was in het archief van de Bonifatiusparochie. ●

BRONNEN

- Archivalia uit het archief van de Bonifatiusparochie, dat zich in de pastorie van de kerk aan de Oostzijde bevindt.
- J.A. Bornewasser, *Kerkelijk verleden in een wereldlijke context* (Amsterdam 1989).
- Drs. Clara Bruins, *De Sint Bonifatiuskerk: een honderdjarig godshuis aan de Zaan* (Leiden 1999).
- Piet de Rooy, “Een reuk des doods ten dood.” De fakkel van het antipapisme in Nederland 1848-1865’ in: Conny Kristel e.a. red., *Met alle geweld. Botsingen en tegenstellingen in burgerlijk Nederland* (Amsterdam 2003) 60-77.
- H.J. Roovers, *Geef ons uwe kinderen* (Zaandam 1987).
- H.J. Roovers, ‘Zaanse katholieken lang gewantwoord. “Met betrouwen voor “Uwe Koninklijke Troon”, *Zaans Erfgoed* 30 (najaar 2009) 16-19.
- H.J. Roovers, ‘Nieuwe kerken na herstel bisdommen. Rooms-katholieke emancipatie’, *Zaans Erfgoed* 31 (winter 2009) 18-21.
- H.J. Roovers, *Op historische gronden. De geschiedenis van een Zaandamse gracht in nationaal en internationaal perspectief* (Wormer 2015).
- A. Sande, ‘Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie?’ in: M. Gijswijt-Hofstra red., *Een schijn van verdraagzaamheid: afwijking en tolerantie in Nederland van de 16e eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 85-106.
- S. Zijlstra, “Tgeloove is vrij!” De tolerantiediscussie in de Noordelijke Nederlanden tussen 1520 en 1795’ in: M. Gijswijt-Hofstra red., *Idem* 41-68.

Een kijkje achter de schermen van het Zaan Museum

In deze artikelenreeks vertellen conservatoren en collectie-medewerkers van het Zaan Museum over ontdekkingen, nieuwe aanwinsten en bijzondere zaken uit de collectie van het museum. Deze keer educator Imre Besanger en conservator Henk Heijnen over de Zaanse kralentuin.

TEKST IMRE BESANGER EN HENK HEIJNEN

Een kraal met krassen

De Zaanstreek en het koloniaal verleden

De laatste jaren verdiepen steeds meer Nederlandse musea zich in het koloniaal verleden. Sporen van die geschiedenis zijn ook in de Zaanstreek te vinden, maar de betekenis ervan wordt in het Zaan Museum nog niet goed verteld. Om hier verandering in te brengen start het museum een onderzoek naar de eigen collectie. De kleine presentatie *Een kraal met krassen*, die van 16 mei t/m september 2023 is te zien, is het startpunt van dit onderzoek. Aan de hand van de blauwe glazen kraal die prinses Amalia onlangs kreeg tijdens haar bezoek aan Sint-Eustatius, wordt ingegaan op de relatie tussen Zaanse kralentuinen en *trade beads*, ook wel bekend als slavenkralen.

De Zaanse kralentuin is een van de weinige tastbare sporen van het koloniaal verleden in de Zaanstreek. In verschillende boeken en artikelen vanaf de negentiende eeuw wordt telkens weer gesuggereerd dat ieder rijk Zaanse koopmanshuis zo'n tuin moest bezitten. De ingrediënten van de kralentuin worden tot op de dag van vandaag herhaald. Simon Honig Jz. beschreef in 2004 in *Zaans Erfgoed* het overgeleverde beeld: 'Een klein tuintje, zeer symmetrisch aangelegd, buxusranden, een kralenbed, een tuinbeeldje (en als het kan meerdere) van bij voorkeur de "faam" en anders een zonnwijzer.'¹ Honig constateert terecht dat dit beeld vooral is gebaseerd op een bekend reclameplaatje van Erve H. de Jong, genomen uit Schotels boek *Zeden en gebruiken aan de Zaan* uit 1874.² Dat plaatje toont een kralentuin in Zaandijk, aangelegd met hetzelfde type kralen waarmee Europese handelaren lange tijd in West-Afrika tot slaaf gemaakten kochten van lokale heersers. In de weinige literatuur over het onderwerp wordt steeds gesuggereerd dat dit gebeurde, omdat de *trade beads* rond 1700 hun waarde verloren voor de koloniale handel en daarom een praktische toepassing vonden in Zaanse tuinen. De Zaanse kralentuin werd niet letterlijk gebruikt om te pronken met slavernij, maar is wel een symbool van rijkdom en het aandeel van de Zaanstreek in de wereldhandel. De exacte oorsprong van die tuin is

niet bekend. Dat geldt ook voor de vraag naar eventuele andere Zaanse kralentuinen; bezaten families als Honig, Vis, Duyvis, Smit en Breet ook kralentuinen, en zo ja, vanaf welke tijd en met welk doel? Past het idee van een kralentuin in de historische tuinmoden? Hoe verhoudt de kralentuin zich tot de moestuin, de siertuin en het aangenaam verpozen in de overtuin? Zo zijn er nog talloze vragen die beantwoord moeten worden.

Kralentuinen in musea

Het negentiende-eeuwse beeld van de Zaanse kralentuin overleeft echter wel tot op de dag van vandaag in museale presentaties. We vinden ze in het Nederlandse Openluchtmuseum, het Zuiderzeemuseum en sinds 2013 ook op de Zaanse Schans. Deze replica's werden aangelegd om de typisch Zaanse tuin te laten zien, die – afgezien van Waterland – in geen enkele andere regio in Nederland voorkwam. Prominent in al deze tuinen zijn de glanzende kralenbedden.

Betaalmiddel

Kralen werden in alle soorten en maten gemaakt, maar met name de diepblauwe *blue beads* worden meestal in verband gebracht met de slavenhandel. Het is zeker dat kralen gebruikt werden als betaalmiddel in West-Afrika. Europese slavenhandelaren kochten met kralen slaven bij lokale Afrikaanse heersers en tussenhandelaren. Nog in 1867 ruilde Livingstone, op weg naar de oorsprong van de Nijl, Venetiaanse kralen met de lokale bevolking voor voedsel: 'Rode en roze kralen zijn in de mode en gelukkig hebben we rode.' Hij zag met afgrijzen hoe slavenhandelaren kralen gebruikten om mensen te 'kopen'.³ Volgens overlevering op de Caraïbische eilanden werden kralen op plantages gebruikt als betaalmiddel. Daarnaast droegen tot slaaf gemaakten kralen als sieraad en vlochten zij ze in het haar.

Sint-Eustatius

Op Sint-Eustatius gaat het verhaal dat op 1 juli 1863, na de afschaffing van de slavernij, de tot slaaf gemaakten al hun kralen vanaf de kliffen in zee gooiden. Die daad symboliseert de breuk met het slavernijverleden. De kralen zijn zelfs onderdeel gemaakt van het officiële wapen van Sint-Eustatius. Na ruim anderhalve eeuw spoelen er nog steeds kralen aan en die zijn intussen gewilde souvenirs van Sint-Eustatius. Al zegt men dat niet jij de kraal vindt, maar dat de blauwe kraal jou vindt.

Kraal voor prinses Amalia

Centraal in de presentatie *Een kraal met krassen* ligt één diepblauwe glazen kraal. Deze glazen kraal kreeg kroonprinses Amalia onlangs cadeau bij haar eerste staatsbezoek aan het Caraïbisch deel van Nederland. Een glazen kraal uit de zeventiende eeuw, tegenwoordig hét symbool van Sint-Eustatius. De blauwe kraal kent echter vele betekenissen: ruilmiddel, bloedgeld, pronkstuk, symbool van onderdrukking, onmiskenbaar verbonden met het Nederlandse koloniale verleden en slavernijverleden, heeft in de achttiende en negentiende eeuw in de Zaanstreek een opmerkelijke plek gekregen in pronktuinen van de elite.

Miljoenen toeristen lopen er jaarlijks doorheen, de kralentuin op de Zaanse Schans. Een tuin die er ogenschijnlijk altijd heeft gelegen, met de klassieke elementen van een Zaanse tuin. De vraag is of dat beeld historisch juist is. De vraag is ook of de kralen in de tuin kunnen duiden op tot nu toe onzichtbare verbanden tussen de Zaanse handel en het koloniaal verleden. Redenen genoeg voor gedegen onderzoek. ●

De kralentuin op de Zaanse Schans. ◀ Het middendeel van deze kralentuin.

FOTO'S DIRK BRAND

De overhandiging van de slavenkraal aan Prinses Amalia. FOTO ANP080223201-1

NOTEN

- 1 Simon Honig Jz., 'Beeld van Zaanse tuinen' *Zaans Erfgoed* 10 (september 2004) 9.
- 2 G.D.J. Schotel, *Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek* (Zaltbommel 1970) 11 (facs. van 1874).
- 3 Martin Bossenbroek, *De Zanzibardriehoek. Een slavernijgeschiedenis 1860-1900* (Amsterdam 2023) 104-105.

Adriaan Altink (1896-1939) deel 1

Van onderwijzer tot boekhandelaar en socialist

Wie denkt aan boekhandelaren in Krommenie, komt al gauw uit bij Aart Knijnenberg. Omstreeks 1900 had hij drie concurrenten. Eén van hen, Adriaan Altink, was een voorman van de Vrije Socialisten. Ik kwam hem tegen bij het onderzoek dat ik veertig jaar geleden deed naar de Vrije Socialisten in de Zaanstreek. Altink is mij blijven intrigeren. Hoe kwam hij met het socialisme in aanraking? Waarom stopte hij in 1896 als onderwijzer? Waarom komt zijn naam vanaf 1912 nog maar sporadisch voor in de bronnen? Wat is er te vinden over zijn persoonlijk leven? Ik vond antwoorden, maar ook nieuwe vragen.

Adrianus Altink. Foto bij zijn necrologie in Vrije Arbeid, juli 1939.

organiseren van een boottochtje naar Artis. Hij voorkwam via een gemeenteraadslid dat kinderen uit arme gezinnen door een administratieve fout niet meer toegelaten konden worden.

Diverse maatschappelijke en culturele nevenactiviteiten

Het is opmerkelijk dat Altink in 1883 lid werd van de Friesche Doopsgezinde Gemeente van Wormerveer, maar bij zijn vertrek naar Krommenie in 1890 geen attest aanvroeg. Daar komt bij dat in het bevolkingsregister van Krommenie de kerkelijke gezindte was doorgehaald.

De vele adressen van Adriaan Altink

Adriaan Altink heeft op nogal wat verschillende adressen gewoond, het laatst in Amsterdam.

Hij was dus niet erg honkvast:

- 1861:** Marktstraat, Wormerveer
- 1888:** Warmoesstraat C 38, Wormerveer
- 1890:** Noorderkerkbuurt 524, Krommenie (vlg. Bevolkingsregister) of 527 (a) (vlg. Belastingkohieren)
- 1895:** Vlietsend 40a, Krommenie (vlg. Bevolkingsregister) of Zuideinde 40 (vlg. advertenties)
- 1905:** Vlietsend 59, Krommenie
- 1912:** St. Jansstraat 21, Amsterdam
- 1921:** Wagenaarstraat 18-huis, Amsterdam

Voordat hij zich duidelijk als socialist manifesteerde, liet hij op allerlei gebieden van zich horen: gymnastiek, zang en tekenen.

In 1883 trad hij toe tot het bestuur van gymnastiekvereniging Hercules in Wormerveer. Hij moet een actief sportbestuurder zijn geweest, want in 1891 behaalde hij nog de akte van 'bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de vrije- en ordenoefeningen der gymnastiek'. Daarnaast was hij jarenlang voorzitter van zangvereniging Aurora, die was opgericht voor de ontwikkeling van fabrieksmeisjes en dienstbodes. Bij uitvoeringen liet Adriaan de leden solopartijen zingen om hun zelfvertrouwen te bevorderen in plaats van solisten in te huren. Zelf trad hij op als zanger bij een arrondissementsvergadering van het Nederlandsch Onderwijzers Genootschap.

Hoewel hij niet beschikte over de tekenakte, begon hij in 1888 naast zijn baan als onderwijzer met het geven van tekencursussen. Die sloegen aan, want in juli 1892 vroeg hij het Krommeniese gemeentebestuur een lokaal van de Noorderschool te mogen gebruiken. B&W vonden het ornamenttekenen en tekenen naar de natuur echter onnodig voor toekomstige handwerkslieden.

Persoonlijk leven

Adriaan bleef na zijn benoeming te Krommenie bij zijn moeder wonen, totdat hij in januari 1890 trouwde met Catharina Ofman. Ter gelegenheid van dat huwelijk kreeg hij een gratificatie van het gemeentebestuur. Zij kregen een huurwoning, Noorderkerkbuurt 527 te Krommenie, tussen de hervormde kerk en de Vermaningstraat. Op 1 november 1890 werd hun eerste kind, Guurtje Catharina, geboren. Twee jaar later volgde Catharina Johanna. De geboorte van Barend in september 1895 was tegelijkertijd een verdrietige gebeurtenis, omdat een tweelingbroertje levenloos ter wereld kwam. Zoals we hierna zullen zien was dat in een periode van grote veranderingen in het leven van Adriaan. Het vierde kind was ook een jongen: Lucas. Het vijfde kind (Jansje) leefde maar viereneenhalf jaar.

Eerste stappen in de linkse beweging

Wanneer Altink precies actief werd binnen de Sociaal Democratische Bond (SDB) valt niet te zeggen, omdat de

Vlietsend Krommenie ca. 1900.

Het vierde huis van links is nummer 59. Op de ansichtkaart staat wel Zuideinde, maar dat begint pas na het bruggetje.

Advertenties in *Volksblad*, 18 juli 1895, waaruit blijkt op welke terreinen Altink zich bewoog. GAZ 21.12112

GAZ 41_00828

Ontspanning en ontwikkeling
vindt men in onderstaande werken:

De Sociale Gids, Red. BERGMEIJER, per jaarg. v. 12 nummers, f 4,—.

Theologie en Wetenschap, SPECHT, in 6 afl. à 40 cent.

De Jacht op Fortuin, ZOEA, in 10 afl. à 15 cent.

De Stervende Maatschappij, J. GRAVE, gen. f 1,20, geb. f 1,40. Ook in 12 afl. à 10 ct.

De Anarchisten, MACKAY, in 12 afl. à 10 cent.

Wetensch. Bijdragen, Maandbl. ter verbr. van eenv. begrippen over natuurkennis, per halfjaar 40 cent.

Na de Revolutie, J. GRAVE, 5 cent.

Men vrage van al deze werken, ter nadere kennismaking, prospectussen of de 1e afl. ter inzage bij

A. ALTINK - Boekh. - Krommenie.

Leest „RECHT VOOR ALLEN”, orgaan van den Socialisten-Bond. Ieder socialist is verplicht het partij-orgaan te steunen, daarom wie het nog niet leest, abonneere zich op „Recht voor Allen” bij JELLE MOLENAAR.

Namens de Afd.

FONDS tot UITKEERING BIJ OVERLIJDEN,
gevestigd te AMSTERDAM,
Rozengracht 37.

Bovengenoemd FONDS wordt ieder aanbevolen als het goedkoopst in contribueering, tevens een hooge uitkeering gevende.

Inschrijving bij onderstaande AGENTEN, welke tevens prospectussen en inlichtingen gratis verschaffen:

P. Dekker,	te Schagen, op den Dorpe.
D. Mul,	„ Winkel.
J. Joman Fz.,	„ Oudkarspel.
J. de Veen,	„ Enkhuizen, Kloppersteeg.
J. W. Vis,	„ Hoorn, Zeedijk 31.
M. Bakker,	„ Alkmaar.
S. Roozendaal,	„ Uitgeest.
M. Muijs,	„ Beverwijk, Hobbestraat.
A. Altink,	„ Krommenie, Zuideinde.
P. Gorter Jr.,	„ Zaandijk.
S. Rem,	„ Assendelft.
J. v. d. Hoofd,	„ Halfweg.

Namens den „Raad van Beheer”,
De Administrateur,
J. G. GOTZE.

Frambozen- en Citroenlimonadesiroop.
Verkrijgbaar in 1/4 flacons, te Krommenie bij A. ALTINK, te Wormerveer bij W. TEE-LING, te Zaandijk bij W. STEIJN, te Koog aan de Zaan bij H. HOORN, Breedweer, en te Westzaan bij JELLE MOLENAAR.

Fragment kadastrale kaart Krommenie Sectie B. Perceelnummer 1791 is het perceel dat Altink kocht.
HULPKAART KADASTERARCHIEF

Vlietsend Krommenie omstreeks 1930. Het tweede huis van links is nummer 59. COLLECTIE HISTORISCH GENOOTSCHAP CROMMENIE, MET DANK AAN MEVROUW A. RIJKSEN

bronnen over de beginjaren van de SDB schaars zijn. Vanaf 1885 werd hij in *Recht voor Allen*, het landelijk blad van de partij, vooral genoemd als de initiator van feestelijke activiteiten voor kinderen van leden en aanhangers. Dankzij het plaatselijke *Radicaal Volksblad* van 2 februari 1889 weten we wat meer over de Zaanse socialisten. Enkele niet ondertekende artikelen over onderwijs vallen op. Het eerste betrof de twijfelachtige benoeming van een nicht van het eerdergenoemde hoofd van de Zuiderschool in Wormerveer tot onderwijzeres aan diezelfde school. De andere artikelen waren inhoudelijker: over het verschil tussen de school der vrijheid en de ‘vrije’ school en het verschil tussen openbaar en christelijk onderwijs. Het is aannemelijk dat deze artikelen zijn geschreven door Altink, omdat er toen niet zoveel socialistische onderwijzers in de Zaanstreek waren. In februari 1893 verscheen in het *Volksblad* (het predicaat ‘radicaal’ was inmiddels afgefallen) een redactioneel artikel over de vrijheid van onderwijzers om voor hun mening uit te komen. Het blijft ongewis of Altink de schrijver was, maar het had duidelijk betrekking op zijn situatie. Zo weten we dat hij in Westzaan cursussen Frans gaf voor de ontwikkelingsclub Kennis is macht, hoewel hij voor de akte Frans was gezakt. In datzelfde dorp was er op 14 januari 1894 in De Prins een gezellige bijeenkomst. Onder zijn leiding trad daar het mannenkoor De Roode Vaan uit Krommenie op.

Zakelijke bezigheden

Adriaan ontwikkelde vanaf 1895 naast zijn schoolwerk steeds vaker activiteiten op het snijvlak van politiek en ondernemerschap. Zo werd hij agent van het Fonds tot uitkering bij overlijden, dat bedoeld was om weeskinderen van onkerkelijke arbeiders te ondersteunen. Hij verkocht ook alcoholvrije dranken, waaruit blijkt dat hij geheelonthouders steunde. Zijn belangrijkste zakelijke activiteit was de handel in boeken en kantoorbenodigdheden. Aan de titels is te zien dat het ontwikkelingslektuur voor arbeiders was. Tezelfdertijd verhuisde het gezin Altink naar het Zuideinde, dat later Vlietsend ging heten. In de bronnen komen de huisnummers

40 en 40a door elkaar voor. Altink had grootse plannen, want op 24 augustus 1895 kocht hij voor f 900 een perceel tuingrond. Daarbij werden meteen afspraken gemaakt over de toekomstige bebouwing. Het is opvallend dat boekhandelaar Knijnenberg getuige was. Uit de beschrijving in de kadastrale legger (‘huis, lokaal en erf’) blijkt dat die bebouwing er kwam en zelfs werd uitgebreid. De grote vraag blijft hoe Altink dit allemaal kon financieren.

Einde onderwijzersbestaan

Met ingang van april 1895 werd Altink wegens de reorganisatie van de Noorderschool ontslagen als waarnemend hoofd en herbenaamd als onderwijzer op de Zuiderschool. In de gemeenteraad van Krommenie kwam daarbij zijn politieke voorkeur aan de orde. Raadslid en fabrikant W. Kaars Sijpestein had daar moeite mee. Altink was dirigent van een socialistisch koor waarvan, ‘de leden ’s avonds lallend over straat gingen’, betrokken bij de socialistische partij en het *Volksblad*. Maar hij vond het ‘unfair’ deze reorganisatie te gebruiken om van Altink af te komen. Meer waardering kreeg Altink van het gemeentebestuur, want in mei kreeg hij een gratificatie voor bewezen diensten bij de reorganisatie. Kennelijk was er tussen hem en het gemeentebestuur gesproken over het onderwijzersambt en de andere besognes. Wat precies? Dat weten we niet, maar in elk geval vroeg Altink in november aan Gedeputeerde Staten (GS) toestemming voor zijn vrouw om een handeltje in boeken en tekenbenodigdheden te beginnen. GS weigerden echter. Dat was voor Altink aanleiding om eervol ontslag te vragen. In de gemeenteraadsnotulen van januari 1896 valt op dat verschillende raadsleden hoopten dat hij zijn ontslag-aanvraag zou intrekken, omdat zij respect voor hem hadden. Tevergeefs, want Altink kreeg ontslag per 1 april 1896.

Boekhandelaar en meer

Er brak voor Altink een periode aan waarin hij allerlei activiteiten ondernam om te overleven. Tussen de koop van het perceel en het ontslag startte de bouw van Vlietsend 59. Al in juli 1896 adverteerde hij in *De Zaanlander* over de

verhuur voor huishoudelijke en openbare bijeenkomsten. Pas in 1905 werd Vlietsend 59 zijn woonadres. ‘Het lokaal van Altink’ was in gebruik voor uiteenlopende activiteiten: boekhandel, vergaderingen, toneelvoorstellingen en zangkoren. Zelf gaf hij er tekenlessen en jaarlijks hield hij een tentoonstelling met het werk van zijn cursisten. Het begrip ‘boekhandel’ moeten we heel ruim opvatten. Zo zien we in uiteenlopende kranten (dus niet alleen de socialistische) advertenties verschijnen waarin hij zijn diensten aanbood. Bijvoorbeeld als postadres tussen werkzoekenden en werkgevers. Kennelijk was Altink zich er bewust van langs welke weg hij zijn doelgroepen moest bereiken. Ook breidde hij zijn assortiment uit met andere artikelen zoals thee, niet-alcoholische dranken, ornamenten, spiegels en prentbriefkaarten. Van die laatste zijn er in de online beeldbank van het Gemeentearchief Zaanstad nog 57 te vinden. De boekhandel was zowel zijn broodwinning als instrument in de bewustmaking van arbeiders. In dat licht moet het multifunctionele karakter van de boekhandel worden gezien, die zich ontwikkelde tot Volksleeszaal en geheelonthouderscafé. Ten tijde van de jaarlijkse kermis traden er muzikanten op die voor dansmuziek zorgden.

Vrije socialist

Intussen voltrok zich binnen de SDB een scheuring die verreikende consequenties voor Altink zou hebben. In dat schisma koos Altink voor de vrij socialistische richting. Maar ook daarbinnen was het een kakofonie van geluiden en uiteenlopende groepen: federatieve vakverenigingen, vrij socialistische groepjes, antimilitaristen en de coöperatieve beweging. Die laatste stroming had wel Altinks grootste voorkeur en hij raakte steeds meer betrokken bij de beweging van Gemeenschappelijk Grondbezit (GGB). Daarin waren allerlei bedrijfjes verenigd waarin arbeiderszelfbestuur werd geïmplementeerd. Zo richtte Altink in 1902 in zijn lokaal een goederendepot in van de coöperatie Walden uit Zaandijk. In het volgende deel zullen we zien in hoeverre het hem lukte om zich in Krommenie staande te houden. ●

De scheuring in de socialistische beweging

In de jaren rond 1890 ontstond er binnen de SDB een scheuring over vraagstukken als wel of niet meedoen aan verkiezingen, de juiste weg naar het socialisme (hervormingen of revolutie) en de rol van de vakbeweging. Enerzijds ontstonden allerlei plaatselijke Vrij Socialistische groepen. Anderen zetten in op algemeen kiesrecht en hechte partij- en vakorganisatie. Zij richtten de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) op en vormden nieuwe vakverenigingen. In de Zaanstreek ontstond vanuit de SDAP de Zaanse Bestuurdersbond (ZBB) als alternatief voor het federatieve Plaatselijk Arbeidssecretariaat (PAS). De coöperatieve beweging kreeg ook te maken met deze scheuring. De SDAP en ZBB kozen voor verbruikscoöperaties. Vrije Socialisten zetten in op arbeiderszelfbestuur. Zij vormden de landelijke vereniging GGB. In de Zaanstreek bestond sinds 1889 het Volksblad. De redactie daarvan bleef overwegend vrij socialistisch. Daarom begonnen de SDAP en de ZBB in 1902 met een eigen weekblad, De Voorpost.

Hette Winkel heeft na zijn pensionering de liefde voor historisch onderzoek weer opgepakt.

BRONNEN

De belangrijkste bronnen zijn beschikbaar bij het Gemeentearchief Zaanstad (GAZ):

- GAZ OA-0036 Gemeentebestuur Krommenie (1798) 1814-1945 (1954).
- *Radicaal Volksblad voor het kiesdistrict Zaandam en Omstreken (1889-1890). Onafhankelijk orgaan voor het kiesdistrict Zaandam en Omstreken (1890-1910).*
- *De Voorpost. Arbeidersweekblad voor de Zaan en Omstreken (1902-1916).* Deze kranten zijn ook aanwezig bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

Beide collecties zijn incompleet en vullen elkaar aan.

Geïnteresseerden kunnen via: hettew@gmail.com een digitale kopie aanvragen van:

- De geannoteerde versie van dit artikel met volledige bronvermelding.
- *De Vrije Socialisten in de Zaanstreek (1889-1914). Skriptie MO Geschiedenis*, (Krommenie 1981).

De auteur komt graag in contact met nazaten van Adrianus Altink.

Nieuw licht in het Honig Breethuis

Een kijkje in de keuken van monumentrenovatie en verduurzaming

Alle verduurzaming is maatwerk. Dat geldt voor nieuwe of bestaande woonhuizen en bedrijfspanden, en het geldt zeker ook voor de verduurzaming van een museaal monument en zijn collectiepresentatie als museumhuis het Honig Breethuis in Zandijk. Ik spreek hierover in de Zaankamer van het Honig Breethuis met Judith Sanders, bestuurslid en penningmeester en Simon ten Veen, extern technisch en bouwkundig adviseur met veel ervaring in de museale wereld. Hij werkte onder meer voor het Koninklijk Instituut voor de Tropen en het Zaans Museum.

Overal in het huis werd de verlichting vervangen, zoals hier op de zolderetage.

van keuzes maken met respect voor het monument en de collectie. Je moet ook kijken naar het gebruik van het pand. Als je er 24/7 woont, is dat anders dan in ons geval en men stelde in de tijd dat dit huis gebouwd is, andere eisen, leefde meer met de seizoenen dan nu. Er is nu overal energiezuinige ledverlichting aangebracht, plus speciale museale verlichting, zodat we de collectie letterlijk en op detail beter kunnen uitlichten. We constateren ondanks de beperkte openingsdagen nu al een reductie van tachtig procent van het energieverbruik. Toch kunnen we daarmee de investering niet terugverdienen, deels omdat de collectieverlichting duurder is dan de algemene. Algemene verlichting zou je binnen twee jaar kunnen terugverdienen. Het hier gebruikte materiaal ken ik, is goed en wordt in veel musea gebruikt. We kozen voor de huidige leverancier, omdat die een deel van de aanwezige infrastructuur kon gebruiken waardoor er veel minder hak-, breek- en schilderwerk nodig was. Een bijdrage aan een duurzame oplossing. Vanuit collectie-oogpunt en -conservering is het een hele verbetering. Ledverlichting straalt nauwelijks warmte uit en is volledig uv-stralen vrij. Traditionele verlichting produceert tachtig tot negentig procent warmte in verhouding tot de lichtopbrengst. Ledverlichting kan zo'n

vijftigduizend uren meegaan. Met meerdere armaturen kunnen we meer accenten leggen en objecten uitlichten. Er is nu een flexibele afstelling en uitlichting mogelijk, waardoor je meer kunt spelen, ook bij presentatiewisseling. De tuinkamer, salon, provisiekelder, de bedstee en de vele portretschilderijtjes zijn hiervan goede voorbeelden.'

Klimaatbeheersing

'Qua klimaatbeheersing in relatie tot de bouwkundige kenmerken kun je hier niet veel kanten op. De onderhoudskosten zijn duurder dan de aanschafkosten. Je hebt de gebouwschil, de afscheiding tussen binnen en buiten, niet in de hand. Er zijn overal kieren en gaten. Veel historische objecten gaan al eeuwenlang mee zonder klimaatbeheersing. Waarom zou je voor een museum dan hoge eisen stellen? Deze opmerking lijkt subjectief, maar is bedoeld om de discussie over verduurzaming en conservering aan te scherpen. Wat is de rechtvaardiging om het huis, dat in feite ook een collectiestuk is, wel aan te passen – niet te verwarren met onderhouden – terwijl we dat niet met roerende collectiestukken doen en tegen welke kosten? Bij het Rijksinstituut voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is daarover momenteel discussie, het beleid is nog niet aangepast.

Ter informatie: het pand is eigendom van de gemeente Zaanstad. Als eigenaresse is zij verantwoordelijk voor het casco en het onderhoud daarvan. Zijn er verduurzamingsplannen, dan gaat dat altijd in overleg. Het interieur en de collectie vormen samen de Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling Jacob Honig Jansz. Jr. (ZOV). Het beheer valt onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van de Vereniging Jacob Honig Jansz. Jr. in samenwerking met het Zaans Museum. Voor de gemeente Zaanstad vormen dit monumentale pand en het interieur als geheel een unieke museale collectie die een deel van de geschiedenis van de Zaanstreek vertelt. De gemeente heeft besloten een financiële bijdrage te leveren aan de verduurzamingsplannen van het museumhuis, met als grootste ingreep het vervangen van de verlichting. Judith is sinds 2018 bestuurder en trekker van dit recent afgeronde project, waar bestuur en vrijwilligers 'groos' op zijn. Het feit dat haar woonhuis, een grachtenpand in Amsterdam, ook geschilderde wandpanelen van Willem Uppink heeft, is ooit de verbindende schakel geweest.

Meerjarenplan verduurzaming

Judith: 'De wens om de verlichting te vernieuwen in combinatie met een nieuwe collectiepresentatie ontstond begin 2021. De eerste gesprekken over verduurzaming vonden plaats met de afdeling vastgoed van de gemeente. Financieel haal je een verduurzamingsinvestering er nooit uit, omdat het museum maar drie van de zeven dagen open is. Maar omdat de gemeente een grote verduurzamingsambitie heeft en wilde meedenken,

zijn we verwezen naar de afdeling cultuur. Daar waren ze welwillend, ook omdat men inzag dat de investering bijdraagt aan een duurzame (klimaatvriendelijke en zuiniger) en optimale collectiepresentatie. Ook het Zaans Museum, dat verantwoordelijk is voor het beheer van de collectie, stimuleerde het initiatief tot de verduurzaming. Oorspronkelijk werd ook gedacht aan raamisotatie, maar vanwege de beperkte openingstijden en omdat de al aanwezige houten raamluiken een isolerende werking hebben, was dat niet echt noodzakelijk. Zo hebben we deels uit eigen vermogen, deels met gemeentesubsidie het project kunnen realiseren dat uiteindelijk resulteerde in de vervanging van de algehele verlichting. In feite is dit de eerste stap van een meerjarenplan om ook het pand te verduurzamen. De eerste stap is gerealiseerd: de vernieuwing van de lichtinstallatie, herinrichting van de expositie en klimaatbeheersing op maat. Het letterlijk en figuurlijk toekomstbestendig maken van musea met daarbij ook de intentie om andere/jongere doelgroepen te bereiken is een ambitie die landelijk is waar te nemen.'

Verduurzamen is maatwerk, ook de verlichting

Simon: 'Isoleren van een dergelijk pand is nauwelijks te doen, omdat het monumentale karakter niet aangetast mag worden en het is ook technisch niet haalbaar. Overigens, ik zie veel innovatie. Wellicht dat er in de toekomst andere mogelijkheden zijn. Het monumentale pand is in feite onderdeel van het museaal ensemble, zoals meerdere museumhuizen in ons land. Verduurzamen is een kwestie

Werk aan de transitie van de bedstee naar open vitrinekast.

Uitgelicht schilderij van een jongen ten voeten uit met een poedel door P.A. Ravelli uit 1826. Mogelijk een portret van Gerrit Honig, zoon van de Koger oliefabrikant Cornelis Cz. Honig en Aagje Cd. Breet.

Uitgelicht portret van Christina de Lange (1810-1882), de ongehuwde dochter van de Westzener houthandelaar Pieter de Lange (1787-1826). Zij was geen relatie van de familie Breet, maar het is een fraai portret van een Zaanse jongedame van rond 1830 met traditionele Zaanse gouden hoofdsieraden en een 'bootjesketting'.

De voorheen gesloten provisiekelder is nu een open vitrinekast, gevuld met lokale archeologische bodemvondsten van achttiende- en negentiende-eeuws aardewerk.

Onder: Een mooi uitgelicht detail van de behangsel-schildering van Willem Uppink.

We hebben nu per ruimte bekeken waar bevochtiging of ontvochtiging en temperatuuraanpassing noodzakelijk zijn. Een luchtvochtigheid van veertig tot zestig procent voor een collectie is in het algemeen geen probleem, tenzij je bijvoorbeeld een kwetsbare papiercollectie hebt. Het grote probleem is – ook voor ons mensen – snelle temperatuur- en vochtigheidswisseling. Ventileren is ook van groot belang. De stilstaande lucht achter bijvoorbeeld kasten moet je regelmatig “door ventileren”. In vaktermen heet dat ventilatieregime. Daarvoor moet je een plan opstellen en als organisatie afspraken maken, met name ook met de vrijwillige gastvrouwen en gastheren.’

Wandeling door het huis

Ter afronding maken we een korte rondwandeling door het ‘huis’. De grote trots is de tuinkamer met het enige publiek toegankelijke behangselensemble van de Amsterdamse landschaps- en behangsel-schilder Willem Uppink (1767-1849). De provisiekast met archeologische bodemvondsten van achttiende- en negentiende-eeuws aardewerk uit de directe omgeving is een juweeltje van belichtingskunst geworden. De kamer met bedstee is met lichtaccenten sfeervoller en trekt het oog middels de belichting, daar waar gewenst. In de salon zijn het voorheen gesloten achttiende-eeuwse mahoniehouten linnenkabinet en de

Klimaatneutraal en circulair monumentenbeleid

Klimaatneutraal en circulair bouwen, maatregelen als van het gas af, het aanbrengen van muur-, raam-, dak- en vloerisolatie en ledverlichting, het zijn allemaal stappen om samen het leven op onze planeet leefbaar en betaalbaar te houden en een pand – en ook zijn gebruikers hopelijk – een langer en groen leven te geven. Aan verduurzaming van monumentale panden willen we de komende tijd meer aandacht besteden. Er is inmiddels veel innovatie op dat gebied en hopelijk stimuleert het eigenaren tot navolging, waar wij als erfgoedhoeders u graag over informeren. Bent u of kent u een eigenaar van zo'n pand, wilt u het verduurzamingsverhaal van uw monument delen met onze lezers, meld het ons!

chiffonnière (ladekast) recent ingericht op basis van een boedelbeschrijving van Aagje Cornelisdochter Breet en Cornelis Corneliszoon Honig en de historische collectie poppenkleden. Kortom, de collectie is beter én duurzamer uitgelicht. Ga op bezoek bij de familie Honig-Breet en steek je (led-) licht op in het intieme Honig Breethuis! ●

Floris KEUKENS

Proef het verschil

keller schiiller. pronorm next125

Shoppingcenter Noorderveld Wormerveer floriskeukens.nl

DE GLAZEN PAUW

De Glazen Pauw

- vervaardigen en renoveren van glas-in-lood
- specialist in Monumentenglas
- verkoop van materialen
- exclusieve cadeauwinkel

www.deglazenpauw.nl

Zaanweg 60, 1521 DM Wormerveer Email: info@deglazenpauw.nl

t: 075 6873896 06 51149285

R. Jonker

RESTAURATIE EN MOLENONDERHOUD

Assendelft T 06-10036000 info@jonkerrestauratiewerken.nl www.jonkerrestauratiewerken.nl

DUIJN BLOEM VOSS

ADVOCATEN - ZAANDAM

Burcht 11 1501 BA Zaandam T 075 - 6353831 E info@dbv-advocaten.nl

Directeursvilla's in de Zaanstreek deel 1

Karakteristieke panden, vlak bij de fabrieken en arbeiderswoningen

Als ik vanuit Westerwatering het fietstunneltje bij de Vincent van Goghweg uit fiets, kwam ik tot voor kort bij een villa uit. Hier woonde Jan Simonsz (1890-1955), vanaf 1939 tot zijn dood in 1955. Op oude foto's zag ik dat deze villa omringd was met allerlei loodsen en andere bedrijfsgebouwen van houthandel Simonsz. Zij werd bewoond door de directeur, die dus vlak naast zijn bedrijf woonde. Omdat de bedrijfspanden al jaren geleden zijn gesloopt, had ik de link tussen de villa en het bedrijf niet gelegd. Ik vroeg me af of er meer van deze directeursvilla's in de Zaanstreek waren, die vlak bij hun bedrijf lagen. Dat bleek het geval. Alle reden dus voor een zoektocht.

Dat fabrikanten villa's lieten bouwen was eind negentiende eeuw in de Zaanstreek niet nieuw. Al eerder in de negentiende eeuw bouwden fabrikanten en ondernemers villa's. Deze zijn nog steeds te vinden aan de Westzijde en Oostzijde in Zaandam en aan de Zaanweg in Wormerveer. Maar ze stonden niet vlak bij de bedrijven. Dat de ondernemers eind negentiende eeuw wel in de buurt van hun bedrijven gingen wonen, had alles te maken met de industrialisatie eind negentiende eeuw. Als gevolg van een veranderend productieproces bemoeiden ondernemers zich meer met de dagelijkse gang van zaken en hielden hierop meer toezicht. Dat vereiste nabijheid bij het bedrijf. De stichter van de Verkadefabriek, E.G. Verkade (1835-1907) bijvoorbeeld, die in Amsterdam woonde, huurde een kamer in de Stationsstraat in Zaandam om beter toezicht te kunnen houden op zijn fabriek. Maar ook het beeld dat directeuren begin twintigste eeuw naar de duinstreek en het Gooi verhuisden verdient nuancering. Dat deden ze vaak pas, als ze niet meer betrokken waren bij de dagelijkse gang van zaken, zoals Albert Heijn (1865-1945) en Pieter Rot (1865-1930). Anderen bleven ook na hun pensioen dicht bij het bedrijf en dus in de Zaanstreek wonen, zoals A.H. Verkade (1872-1935) en W. Kaars Sijpesteijn (1888-1970). De directeur had vaak een kantoor aan huis. Dat stelde in de beginperiode nog niet zoveel voor, maar dat breidde zich uit naarmate het bedrijf groter werd. Soms zie je dat de villa na vertrek van de directeur haar woonfunctie verliest en

Pieter Rot liet aan de Overtoom in Westzaan een villa bouwen die hij naar zijn dochter noemde. FOTO WESTZAANSE DIGITALE BEELDBANK.

alleen maar kantoor wordt. Dat gebeurde onder andere bij de villa's van Albert Heijn en Simon de Wit (1852-1934). Bij de bouw van de villa's waren vaak gerenommeerde Zaanse aannemers-architecten betrokken, die ook de bedrijven hadden gebouwd. Zowel bij de fabrieksbouw, als bij die van de fabrikantenhuizen was er aandacht voor architectuur. We lopen de directeursvilla's van zuid naar noord langs.

Overtoom 64, Westzaan, Rot Hout

In 1913 liet Pieter Cornelisz Rot (1865-1930) aan de Overtoom in Westzaan de Villa Alida Maria bouwen. Hij had hier in 1889 een boerderij gekocht. Pieter Rot was in 1886 de oprichter van Rot Hout aan de noordkant van de Dijkssloot. Hij noemde de villa naar zijn dochter. Architecten waren J. Coenraad en J. Westenberg van de firma J. en D. Eilmann. Pieter Rot trad in 1922 uit de firma terug. Zijn drie zonen kregen de leiding. In 1926 verhuisde hij naar Overveen en werd zijn woonhuis kantoor. Begin deze eeuw, na vertrek van het bedrijf, dat door Pont Meijer was overgenomen, werd de villa verbouwd tot appartementen.

Hogendijk 79, Zaandam, Vet

Cornelis Vet Pz. (1865-1939) was nog maar negentien, toen hij in 1884 aan de Hogendijk in Zaandam zijn eigen bedrijf begon. Het was een handel in fijnhout. Buitendijks aan het Westerkattegat kwam een groot aantal loodsen. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw vertrok het bedrijf. Wat resteert is een directievilla uit 1911. Zij heeft prachtige details.

Westzijde 30, Zaandam, Albert Heijn

Aan de Westzijde nummer 30 in Zaandam kocht de stichter van het Albert Heijn-bedrijf, Albert Heijn, in 1899 uit een veiling een woning. Met vrouw en kinderen verhuisde hij op de laatste dag van de eeuw met een arrenslee vanuit

De villa van Albert Heijn op Westzijde 30 in Zaandam zien we links op de foto. De winkel op nr. 28 er rechts naast. FOTO STICHTING ALBERT HEIJN ERFGOED

Aan de Westzijde hoek Dr. Roggertspad bevond zich de villa van Dekker, later was deze eigendom van Flentrop Orgelbouw.

GAZ 21_58154. FOTO CHRIS KRIJGT

Oostzaan hier naartoe. In Oostzaan was hij in 1887 een winkel begonnen en hij had inmiddels vier filialen elders in het land. Zaandam lag gunstiger voor het transport over het water en over de weg. Verder was voor hem de nabijheid van de voedselindustrie, zoals Verkade, aantrekkelijk. In 1907 liet hij het huis slopen en door architect-aannemer L. Molenaar een nieuwe villa bouwen. Deze firma, gevestigd in de Zeemansstraat in Zaandam, was ook betrokken bij de bouw van de Verkadefabrieken. Albert Heijn gaf in 1920 de leiding van het bedrijf over aan onder andere zijn zoon Gerrit (1894-1985). Op Westzijde 28 kwam in hetzelfde jaar de eerste winkel van Albert Heijn in Zaandam. Een paar jaar daarna verhuisde Albert Heijn uit de Zaanstreek. Zoon Gerrit Heijn ging op Westzijde 26 wonen en bleef daar tot 1937, toen daar ook een kantoor kwam. De woning Westzijde 30 bestaat nog. Zij is wel verminkt door latere winkelbouw. Er zijn plannen van ontwikkelaar Midvast om de gevel te herstellen. Vereniging Zaans Erfgoed maakt zich hard voor het behoud van Westzijde 28 en 30.

De villa van Cornelis Vet aan de Hogendijk 79 in Zaandam. FOTO AUTEUR.

Westzijde 55 en 57 Zaandam, Houthandel Dekker

Je zou het nu niet zeggen, maar ook deze woning grensde aan een bedrijf. In 1899 liet E. Dekker (1865-1931) door architect/aannemer Gebr. J. en D. Eilmann op de hoek van de Westzijde en het Dr. Roggertspad een woning bouwen in chaletstijl. Hij was directeur van de firma Jan Dekker jz., een stoomhoutzagerij en houthandel. Twee jaar eerder, in 1897, was de firma vanuit Westzaan naar Zaandam verhuisd, dichtbij de havens en de spoorlijn. Houtloodsen bevonden zich pal achter de woning. In 1921 was E. Dekker niet langer directeur, maar werd hij commissaris. Hij zag geen noodzaak meer om vlak bij het bedrijf te wonen en verkocht in 1923 het pand aan de firma Flentrop, orgelbouwers. Die zit er na honderd jaar nog steeds. De houthandel ging in 1956 failliet. De terreinen werden toen bestemd voor woningbouw. De villa is een gemeentelijk monument.

Westzijde 146, Zaandam, A.W. Sabel

In 1886 liet de ondernemer A.W. Sabel (1844-1917) een fabriek in verf en smeermiddelen aan de Westzijdekant van de Zaan tegenover de Bullekerk bouwen. Hij ging zelf wonen

op Westzijde 146. Hij liet dat pand in 1898 verbouwen tot twee woningen door de firma Eilmann. Maar hij bleef er niet lang. In 1902 werd zijn zoon Teun Sabel (1874-1936) enig firmant en verhuisde August Sabel.

Op Westzijde 146 woonde in 1906 burgemeester Elias, die hier ook een advocatenkantoor had. Later kwam er een filiaal van de Nederlandse Middenstandsbank. Ten behoeve van de muziekschool zijn andere panden van Sabel gesloopt. Westzijde 146 is het enige wat hier herinnert aan de Sabelfabriek.

Westzijde 154, Zaandam, Simon de Wit

Simon de Wit (1852-1934) werd geboren in Wormerveer. Hier begon hij in 1884 zijn eerste winkel en in de jaren negentig waren er al meerdere filialen. Hij wilde verder uitbreiden en deed dat vanuit Zaandam. In 1895 liet hij een villa bouwen aan de Westzijde 187 naast de villa van Sabel. Hij bouwde achter zijn woning in 1906 een pakhuis en andere bedrijfsgebouwen aan de Zaan. In 1929 verhuisde hij en werd zijn woonhuis verbouwd tot kantoor van de firma Simon de Wit.

Westzijde 87, Zaandam, Verkade

In 1886 bouwde de grondlegger van het Verkade bedrijf, E.G. Verkade (1835-1907), voor zijn zoons de stoombrood- en beschuitfabriek 'De Ruyter' gelegen tussen de Zaan en de Westzijde. In deze fabriek bevindt zich momenteel onder andere de hoofdstaving van de Zaanse openbare

bibliotheek. Zijn zoon E.G. Verkade (1868-1927) liet in 1895, toen hij directeur was, tegenover de fabriek een villa bouwen, waar hij zelf tot 1906 woonde. In dat jaar werd hij directeur van de Nederlandse gist- en spiritusfabriek in Delft en verhuisde hij uit de Zaanstreek.

Een andere broer, A.H. Verkade (1872-1952), ook directeur van Verkade, verhuisde toen naar deze woning. Daarvoor had hij ook tegenover de fabriek gewoond op Westzijde 91. Op Westzijde 87 woonde hij tot zijn dood in 1952. Vanuit zijn huis kon hij zien, hoe de fabriek zich steeds meer uitbreidde. Zijn weduwe woonde hier tot haar dood in 1966. Een derde broer, J.A.E. Verkade (1875-1955), ook directeur van de waxinefabriek van Verkade liet in 1906, om de hoek aan de Ooievaarstraat 66 een villa bouwen, vlak bij de waxinefabriek. In *Zaans Erfgoed* 83 (winter 2022) blz. 24-26 is er aandacht voor deze villa. De beide broers-directeuren woonden op loopafstand van elkaar en bespraken op zondagmiddag de bedrijfsvoering.

Westzijde 87 is een ontwerp van architect H.G. Jansen. Het huis is rijk gedecoreerd in een weelderige neorenaissancestijl, net als het fabriekspand. Samen met de architect L. Molenaar was Jansen ook architect van de Verkadepanden. Het huis is een rijksmonument.

In het volgende nummer zetten we onze speurtocht voort via de Provincialeweg in Zaandam tot in Krommenie. We vermelden dan ook de bronnen. ●

De villa van A.W. Sabel, aan de Westzijde in Zaandam, sinds 1975 in gebruik bij een marketing- en communicatiebureau. Links de muziekschool. FOTO GAZ 21_52149

Villa van Verkade aan de Westzijde 87 in Zaandam. FOTO AUTEUR

◀ De villa van Simon de Wit met op de achtergrond een bedrijfssilo. BEELDBANK ZAANSCH E MOLEN

Zes Zaanse zaken- vrouwen en de Zaanse Schans

Vrouwelijke onafhankelijkheid in de zeventiende en achttiende eeuw

Van Huisvrouw tot Guiswif, een publicatie over ondernemende vrouwen in de Zaanstreek tussen 1660 en 1940 verscheen in 2022 op de website van de Historische Vereniging Zaandam. Het artikel bevat een lijst met de namen van Zaanse zakenvrouwen die als weduwe zelfstandig hun bedrijf voortzetten.¹ Zes van hen worden hier voorgesteld.

Twee redersweduwen uit Zaandam, Anna Walingius (1676-1759) en Catharina Teewis (1692-1763), waren halverwege de achttiende eeuw naast hun bedrijf tevens actief als ‘buitenmoeder’ voor het doopsgezinde weeshuis en als ‘opsiender’ op een elitair tuinencomplex.² Twee weduwen, tevens schoonzusters, uit Wormerveer, Lijsbeth Kuijper (1778-1828) en Aaltje Vas (1769-1835), werkten begin negentiende eeuw samen in de walvisvaart en bezaten een tiental oliemolens. Scheepssmederij ‘De Drie Gekroonde Hamers’ op de Hogendijk in Zaandam werd tussen 1730 en 1773 gerund door een smidsweduwe en haar dochter, Aagtje Joostdr. (ca. 1690-na 1773) en Dieuwertje Jonk (ca. 1725-ca.1780). Van de twee Zaanse scheepswerven van de zesde weduwe, Wed. K. Brouwer, (Maria Catharina Knipscheer, (?-31 maart 1881), is er nog één te vinden, op De Zaanse Schans.

Weduwen hadden het recht om de zaak van hun overleden echtgenoten voort te zetten en als zelfstandige zakenvrouwen met bedrijven als molens, smederij, scheepsbouw en walvisvaart verder te gaan, eventueel met familieleden als zakenpartners. Hun voorkeur lijkt te zijn uitgegaan naar een gelijkwaardige partij, zoals een schoonzuster of dochter die ze goed kenden en vertrouwden. Samenwerken met een zwager leidde bij één weduwe tot onmin en een nieuw huwelijk hield het risico in dat de partner de zaken zou overnemen.

Twee welgestelde werkende weduwen

De levensverhalen van Anna Walingius (1676-1759) en Catharina Teewis (1692-1763) zijn exemplarisch voor welgestelde weduwen die een werkend leven leidden. De doopsgezinde Anna Walingius en haar man, burgemeester Jan Aris

Corver (1667-1731), woonden op het Kattegat in Zaandam. Corver reedde als directeur schepen uit ter walvisvaart en was houthandelaar. Na zijn overlijden nam weduwe Anna met haar twee zonen de zaken over.³ Daarnaast verzorgde ze drie tuinen in Het Blokje, een elitair tuinencomplex bij de Bloemgracht. Deze waren niet alleen beplant met bijzondere bloemen en bomen, maar ook voorzien van tuinhuisjes, kassen en sculpturen. De Zaanse elite ontving er familie, vrienden en zakenrelaties.⁴ Anna was hier ‘opsiender’ van 1731 tot 1755; ze was toen tachtig jaar. Haar man Jan Corver was een zakenrelatie geweest van de eveneens doopsgezinde reder Cornelis Dircksz. Teewis (1660-1728), die in 1692 zijn eerste fluitschip vernoemde naar zijn pasgeboren dochter Catharina. Zij erfde twee tuinen en was ook opsiender.⁵

Catharina en haar zus Maritje Teewis (ca. 1695-1736) traden op 19 januari 1720 tegelijk in het huwelijk en de bruidsparen werden die dag tevens gedoopt.⁶ Catharina trouwde met weduwnaar en walvisvaartreder Jan Gerritsz. Rogge (1695-1731) die haar tot zijn universele erfgename benoemde. Ze bewoonden de zuidelijke helft van haar vaders huis op het Kattegat en kregen een dochter. Na het overlijden van vader Cornelis Teewis in 1728 werd de rederij ‘de erven Teewis’ genoemd en kwamen Catharina’s zuster Maritje en haar man Olphert Pet (1693-1765), houtkoper, boekhouder en directeur ter walvisvaart, in de noordelijke helft van het huis wonen.⁷

Het doopsgezinde wees- en armenhuis, Stationsstraat, Zaandam. FOTO ANTON VAN DAAL

Na het overlijden van haar man Jan Rogge in 1731 dreef Catharina aanvankelijk de houthandel met haar zwager en buurman Pet, die haar in 1744 schoffeerde door een notaris bij haar langs te sturen om de samenwerking op te zeggen. Ze noemde zich ‘koopvrouw’ en liet zich blijkbaar niet door Pet intimideren, want in 1753 was ze ‘directeur’ van het schip de Eva. In Holland was dit niet ongevoel, maar uit reisverslagen van buitenlandse bezoekers blijkt hun

De Stationsstraat in Zaandam begin 1900 met rechts op nr. 6 het Doopsgezinde Weeshuis.

GAZ 41_03199

verbazing over het grote aantal vrouwen in de Republiek dat actief was in de handel. Dit wordt ten dele verklaard door de tijdelijke afwezigheid van mannen die op zee waren, maar indien haar man niet terugkeerde kon de weduwe de leiding over het bedrijf overnemen en een meesterknecht voor de werkplaats benoemen.⁸ Catharina werd in 1763 begraven bij haar ouders, haar zuster Maritje en haar man Jan Gerritsz. Rogge in graf 150 in de Oostzijderkerk. Voor Pet was er in 1765 blijkbaar geen plaats meer.

Zorg voor wezen

Weeskinderen die niet bij familie terecht konden, werden destijds in stedelijke weeshuizen opgevoed in het protestantse geloof. De doopsgezinde kinderloze koopman Cornelis Michielsz. Calff (1652-1721) zette zich rond 1713 in voor een eigen doopsgezind wees- en armenhuis in West-Zaandam door de vermaning aan het Stikkelspad hiertoe te laten verbouwen.⁹ Cornelis Teewis legde in 1713 de eerste steen met Anna Walingius’ man Jan Corver en de reders Sluijck en Louwe.

Op 1 mei 1714 werd dit nieuwe weeshuis met plaats voor dertig kinderen geopend. Het bestuur bestond uit vijf buitenvaders en drie buitenmoeders. Teewis werd direct als buitenvader aangesteld, zijn schoonzoon Rogge was in 1728 buitenvader, weduwe Catharina Teewis werd in 1750 benoemd tot diacones en in 1757 tot buitenmoeder. Ze liet in 1763 een bedrag van 2625 gulden aan het weeshuis na.¹⁰ Ook weduwe Anna Walingius was buitenmoeder. Buitenmoeders en -vaders droegen zorg voor een opleiding voor de kinderen, zodat ze na hun vertrek uit het weeshuis een vak beheersten en zichzelf konden onderhouden.¹¹ Sociale zorg voor weduwen in de vorm van hofjes lijkt er in Zaandam niet te zijn geweest.

Wormerveerse weduwen op walvisjacht

Lijsbeth Kuijper (1778-1828), dochter van verffabrikant en burgemeester van Wormerveer Cornelis Kuijper, trouwde met koopman Jan Vas (ca. 1773-1824), een zoon van de schatrijke Vastert Claesz. Vas. Haar schoonzuster Aaltje werd door het kinderloos overlijden van haar drie broers (Dirk ca. 1736-1827, Cornelis ca. 1766-19802 en Jan), de erfgename van een groot aantal bedrijven en een groot vermogen. Jan Vas zette het imperium van zijn vader voort en kocht in 1820 de walvisvaarder De Groenland, die op Straat Davis voer.¹²

Na het overlijden van haar man in 1824 nam Lijsbeth met haar schoonzuster Aaltje Vas, sinds 1819 weduwe van de Zaanse houtzager Dirk Visser, niet alleen de directie van de rederij, maar ook de molens over.¹³ Behalve enkele tienduizenden guldens aan jaarlijkse inkomsten uit de olieslagerij verdienden ze ook aan de verkoop van geërfd onroerend goed. Dit stelde hen in staat deel te blijven nemen aan de risicovolle walvisvaart en zeehondenjacht. Toen in 1825 de walvisvaarder De Groenland weer uitvoer naar het Hoge Noorden, was dat onder de firmanaam Weduwe J. Vas. In 1827 verkocht Lijsbeth het schip, dat in 1826 nog hout transporteerde naar Narwa (Estland) voor zeventienduizend gulden.¹⁴

In 1828 verkocht Lijsbeth het van haar schoonvader geërfde pakhuis Alicante in Amsterdam en verhuurde zij de pelmolen De Jonge Voorn aan de jonge koopman Albert Vis (?-1848) uit Wormerveer, die als eerste in de Zaanstreek begon met de rijstpellerij.¹⁵ Toen Lijsbeth later dat jaar overleed, liet ze haar aandelen in tien molens na aan haar broer Claas, die ze voor ruim 16.000 gulden doorverkocht aan Aaltje Vas, die vóór 1832 ook nog een weidemolen had laten bouwen in Wormerveer.¹⁶

Zaandamse smidsweduwe met smidswinkel

Smederij De Drie Gekroonde Hamers werd getuige het deurekalf in 1676 gevestigd op de Hogendijk in Zaandam. Na het overlijden van eigenaar Gerrit Jonk (1690-1730) was tot 1773 zijn weduwe Aagtje Joostdr. (circa 1690-na 1773) eigenaresse van het pand op de Hoge Horn, zoals dit gedeelte van de Hogendijk toen werd genoemd. In 1739 liet ze de smederij verbouwen door haar knechten, waarvoor 140 pond gegoten ijzer werd gekocht bij de naburige smederij van Jan Claver op de Lage Horn, die haar trachtte op te lichten door een veel te hoge rekening uit te schrijven.¹⁷

Aagt paste in 1747 haar testament aan, zodat het huis en de smederij naar haar drie dochters en kleindochter zouden gaan en zo geschiedde; de smederij met smidswinkel was van 1773 tot 1781 in handen van Aagts dochter Dieuwertje Jonk.¹⁸

Deze moeder en dochter waren niet de enige vrouwen met een smidswinkel. Uit onderzoek naar de VOC in Amsterdam blijkt dat tussen 1742 en 1749 vier door weduwen beheerde smidswinkels zowel ijzerstaven als gesmeed ijzer aan de VOC leverden.¹⁹

Deurekalf smederij De Drie Gekroonde Hamers, Hogendijk 46, Zaandam. FOTO ANTON VAN DAAL

In 1781 verkocht Dieuwertje Jonk haar smederij annex smidswinkel aan haar verwant Jan Schouten, die vervolgens de smidse in 1790 voor achthonderd gulden overdroeg aan smid Barend Casperszn. Sombroek (1736-1816). Ruim een eeuw later, in 1889, kwam het bedrijf in handen van Nicolaas Kaaijk (1863-1944).²⁰ Zijn vrouw Geertje Oudejans (1870-1906) liet in 1896 met het erfdeel van haar moeder het voorhuis van De Drie Gekroonde Hamers op de Hogendijk, destijds een winkelstraat, verbouwen tot een 'Magazijn in huishoudelijke artikelen' waar ze kachels en moderne huishoudelijke apparaten als wasmachines ging verkopen.²¹ Weduwe Antje Oudejans-Meijer (1840-1908) gebruikte haar erfenis om haar dochter in staat te stellen met haar winkel een bijdrage te leveren aan het schamele gezinsinkomen.

Scheepswerven onder bewind van een weduwe

Tegenwoordig hebben op de Zaanse Schans werkzame vrouwen minder mogelijkheden dan Zaanse weduwen in de zeventiende en achttiende eeuw. Ze zijn voornamelijk zichtbaar in de bediening van het publiek in molens, musea, winkels en horeca of als vrijwilligster.

Pannendak van de werf 'Wed. K. Brouwer', Kraaienpad 2, Zaanse Schans, Zaandam.

FOTO PIETER GRAVESTEIJN

◀ Abraham Storck, Walvisjager in de Poolzee, doek 50,5 x 66,6 cm.

RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

› Schip in reparatie op de scheepswerf van de weduwe K. Brouwer, Hogendijk 17, Zaandam.

GAZ 21_39965

Op het Kraaienpad 2 staat een van de twee voormalige werven van de zesde weduwe wier bedrijfsnaam 'Fa. Wed. K. Brouwer anno 1859' met zwarte dakpannen is ingelegd in het rode pannendak. Het complex bestond oorspronkelijk uit een scheepsbouwoord, een helling waarop schepen werden gerepareerd en een stenen stookplaats voor het verwarmen van pek. De weduwe Brouwer was niet alleen eigenaresse van deze kleine werf op het Rustenburg in Zaandam, maar sinds 1892 ook van de grotere scheepswerf die zich op Hogendijk 17 schuin tegenover smederij De Drie Gekroonde Hamers bevond.²² De smeden deden regelmatig klussen voor Brouwer.

Een smederij op de Zaanse Schans?

Onlangs is bij de directie van de Zaanse Schans een goed doortimmerd voorstel ingediend om een smederij naast de schuitenmakerij van Brouwer te plaatsen. Daar kan scheepssmeedwerk en het smeedwerk voor de panden op de Zaanse Schans worden gedaan, door vrouwen en mannen. In de schuitenmakerij kunnen sloepen worden gebouwd. Het zou een belangrijk tegenwicht kunnen zijn voor de huidige beeldvorming in de historische bedrijven op de Zaanse Schans, waar vrouwenwerk niet creatief maar dienstbaar is.

Helaas is dit plan door de directie op de lange baan geschoven, wat niet getuigt van inzicht in de geschiedenis van de Zaanstreek of besef van de actuele ontwikkelingen in historische parken, zoals de succesvolle smederij op de Bataviawerf in Lelystad, waar vrouwen worden opgeleid of het ambachtendorp van Slot Schaesberg in Limburg, waar recent een smederij met demonstraties en workshops is gestart. ●

NOTEN

- 1 De titel verwijst naar de molens De Huisvrouw en Het Guiswif die in bezit van weduwen zijn geweest; www.historisch-zaandam.nl/van-huisvrouw-tot-guiswif-zaanse-weduwen-in-bedrijf-tussen-1650-en-1940-door-Annemijn-Bouwman-en-Margreet-van-der-Hut. In dit artikel wordt tevens de zogenoemde Weduwenbeurs besproken waar vrouwen zich konden verzekeren van een pensioen.
- 2 De binnenmoeder was belast met de huishouding en de buitenmoeder hield toezicht op de leveranties. Ook zagen buitenvaders en -moeders toe op de opleiding van de weeskinderen.
- 3 H. Roovers, *Op historische gronden; de geschiedenis van een Zaanse gracht in nationaal en internationaal perspectief*, (Wormer 2015) 155-156.
- 4 Het Blokje was de naam van een naastgelegen pakhuis; Roovers (2015) 139 e.v.; Roovers (2015) 137 e.v.
- 5 Roovers (2015) 156.
- 6 Roovers (2015) 182.
- 7 Roovers (2015) 160.
- 8 Roovers (2015) 158-159; Roovers (2015) 160.
- 9 ZaanWiki lemma Calff.
- 10 Roovers (2015) 184; Roovers (2015) 184; Roovers (2015) 186.
- 11 Weeshuismuseum.nl
- 12 ZaanWiki Aschnegotie, bron: Ron Couwenhoven, *Zaanse verhalen; berichten uit het rijke molenleven* (Zaandam 2009).
- 13 Aaltje Vas had met Dirk Visser een zoon, eveneens Dirk Visser (1811-1844) geheten en een zoon Vasterd Vas Visser.
- 14 resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kuijper
- 15 beeldbank.zaanschemolen.nl
- 16 Deze molen is nu verdwenen: Molendatabase, verdwenen molens; resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kuijper
- 17 R. Couwenhoven, *Zaanse verhalen: Rosmolens, grutterijen en asmolens* (Zaandam 2020) 31-33.
- 18 M. van der Hut, 'De drie gekroonde hamers'; *Geschiedenis van een Zaanse smederij 1676-2021* (Zaandijk 2021) 17.
- 19 J. Gawronski, *De Equipage van de Hollandia en de Amsterdam* (Amsterdam 1996) 281-285.
- 20 Van der Hut (2021) 21-23.
- 21 Van der Hut (2021) 44-46.
- 22 Haar grote werf lag op de Hogendijk op de plek waar zich in de zeventiende eeuw vermoedelijk de werf van Lijst Rogge bevond, maar ligt nu in een opslag. Rogge was tevens eigenaar van een smederij op het Krimp; een werf kan niet zonder smederij. Van der Hut (2021) 27.

Het begint en eindigt met Schipper(s)

Vragen over de Westzijderol

De Westzijderol wordt tijdens de Open Monumentendag op 9 september aanstaande weer uitgerold. Dit topstuk uit de collectie van het Gemeentearchief Zaanstad heeft al voor heel wat hoofdbrekens gezorgd. Want wie is toch de vervaardiger? En wanneer en waarom heeft hij of zij deze ruim acht meter lange tekening gemaakt van de Zaankant van de Westzijde? De naam Schipper(s) is een intrigerende naam die in dit onderzoek meermalen opduikt, toevallig in relatie tot het beginpunt, maar ook tot het eindpunt van de Westzijderol.

Het beginpunt van de Westzijderol wordt al meer dan honderd jaar aangeduid als ‘Vanaf het Blauwepad’. Het eerste herkenbare gebouw is molen De Eikenboom, die op het terrein stond waar later de gasfabriek is gekomen, even ten zuiden van de oprit van de Prins Bernhardbrug. Samen met Ron Couwenhoven heb ik de gebouwen vanaf het linker beginpunt tot aan de molen genummerd. Deze nummers 1-15 zijn vervolgens herleid naar de percelen op het oudste kadastrale minuutplan (1817). Ondanks dat dat hoogstwaarschijnlijk een aantal decennia jonger is, konden we wel vaststellen dat de tekenaar iets zuidelijker dan het Blauwepad begon; het eerste afgebeelde huis stond recht tegenover het Mr. Cornelispad. Ook dat was een zijpad vanaf de Westzijde, maar een tiental meters zuidelijker dan het Blauwepad. Het eerste afgebeelde huis is de plek van het latere pand Westzijde 320-322 en betreft de knechtswoning van balkenzaagmolen De Bonte Ekster.

Alle panden op het meest linker stukje Westzijderol zijn genummerd om het exacte beginpunt te bepalen. Twee intrigerende houtloodsen op nummer 9 en 12. GAZ 10_00001

Het kadastraal minuutplan uit 1817, voorzien van nummers die corresponderen met de panden op de Westzijderol. NOORD-HOLLANDS ARCHIEF TOEGANG 491, INV.NR. 1824BB

Twee onbekende houtloodsen

Het is echter intrigerend wat de functie was van de twee loodsen die we na het derde respectievelijk vijfde huis van links zien afgebeeld, nu pal op de noordelijke hoek van de Westzijde met de Prins Bernhardbrug. Ze lijken sterk op molenschuren, maar molen De Eikenboom stond (veel) verder zuidwaarts. En uit recent onderzoek bleek dat molen De Bonte Ekster net links buiten beeld van de Westzijderol stond, ter hoogte van voormalig Westzijde 318.¹ Niettemin blijken de twee loodsen wel het eigendom te zijn geweest van houthandelaren.

Jacob Groot Schipperszn. jr. en sr.

De rij panden die wij de nummers 7-14 hebben gegeven, waren begin negentiende eeuw eigendom van Jacob Jacobszn. Groot Schippersz. jr. (1782-1814). Hij was houtzager met balkenzaagmolens De Zwarte Hengst en De Walrot, respectievelijk sinds 1800 en 1805. Hij woonde zelf begin negentiende eeuw niet hier, maar iets noordelijker. Hoe kwam Groot Schippers aan zoveel bezittingen en in het bijzonder aan twee houtloodsen? Allereerst: het linker gedeelte van het dubbele huis (nummer 14) moet tussen 1809 en 1814 in zijn bezit zijn gekomen, gekocht uit de nalatenschap van Jan Willemszn.

Kleijn. De andere percelen zijn geërfd van zijn vader, Jacob Groot Schipperszn. sr. (1745-1809).

Deze vader Jacob op zijn beurt kwam eraan dankzij een erfenis van zijn oom Jacob Groot (1710-1798) en tante Lijsbet Pietersdr. Kramer (?-1771). Het was door de notaris omschreven als ‘drie huizen met deselven erven staande en gelegen op t noordeijnd van den molenbuurt, belend ten noorden Jan Kleijn en ten zuiden Heertje Kouwen.’ Het is niet verwonderlijk dat Jacob erfde van zijn kinderloze oom en tante. Hij was geboren in Graft en woonde sinds 1768 in Westzaandam, wellicht bij zijn oom en tante in huis. De verbondenheid tussen oom en oomzegger bleek niet alleen uit de erfenis, maar ook uit het feit dat Jacob Schipper als tweede achternaam die van zijn oom ging voeren. Zijn eigen achternaam werd sindsdien als patroniem geschreven.

De linker loods, gebouwd door houtzager Hero Graftdijk tussen 1768 en 1779

Gaan we nog wat verder terug in de tijd, de periode van Jacob Groot (1710-1798), dan blijkt dat hij dit ‘huis & houtschuur en erve’ (nummer 12-13) in 1779 kocht van hout-handelaar Hero Graftdijk (1735-1813). Graftdijk was eigenaar van de molens Het Rode Hart en De Iepenboom in het Westzijderveld. Graftdijk kocht nummer 12-13 aan in 1768, maar toen was er nog geen sprake van een loods. De linker houtloods mogen we dus dateren van na 1768. En daarmee wordt de aanname bevestigd dat de Westzijderol dateert van de laatste decennia van de achttiende eeuw, in elk geval van na 1768.

Jacob Groot, een vermogende houtzager als eigenaar van de rechter loods

Terug naar Jacob Groot, die al heel lang eigenaar was van de panden ten zuiden van die van Hero Graftdijk (hoogstwaarschijnlijk vanaf nummer 7-11). Al in 1732, een jaar na zijn huwelijk, stonden deze percelen op zijn naam. Wellicht heeft hij ze uit een boedel geërfd; onderzoek in notariële archieven kan daar licht op werpen. Jacob Jacobszn. Groot was net als Hero Graftdijk een vermogend houthandelaar, die sinds 1732 eigenaar was van houtzaagmolen De Heerlijkheid Cralingen. Deze stond aan de oostkant van de Watering in Westzaandam, ten noorden van de Papenpadslot. De molen werd rond 1756 afgebroken, het jaar waarin Groot molen De Bonsem aan de oostkant van de Watering in Westzaandam kocht. Met De Bonsem bleef Groot meer dan dertig jaar hout zagen; de al

Het huis met de dakkapel is Westzijde 314. Het werd in 1876 gebouwd op de plek van de linker houtschuur en het huis daarnaast (nummer 12 en 13). GAZ 22_04574

eerdergenoemde oomzegger Jacob Groot Schipperszn. jr. (1745-1809) nam de molen in 1790 over en verkocht deze in 1811.

Conclusie over het begin van de rol

Toen de – nog onbekende – tekenaar na 1768 de panden aan de Westzijde vastlegde, waren de houtloodsen eigendom van de houthandelaren Hero Graftdijk en/of Jacob Groot (1710-1798).

De loodsen of schuren fungeerden in die tijd dus hoogstwaarschijnlijk als opslagplaats, wellicht ook als overslagplaats voor de aan- en afvoer van hout tussen de verderop gelegen molens in het Westzijderveld enerzijds en verder vervoer over de Zaan anderzijds. Er hebben geen molens achter deze schuren aan de Zaanoever gestaan. Dankzij de Westzijderol weten we dus dat er ook wel typische molenschuren in de streek stonden zonder onmiddellijke nabijheid van houtzaagmolens.

Orgelhandelaar Schipper en het eindpunt

Ook over de rechterkant van de Westzijderol valt iets te vertellen, waarbij de naam Schipper weer een rol speelt. Het is opvallend dat de Westzijde niet helemaal tot aan de Damstraat is getekend. De circa acht meter lange rol houdt

Rechts het pand waar orgelhandelaar Schipper begin twintigste eeuw woonde. Het is in 1978 met de naastgelegen bioscoop vervangen door het huidige flatcomplex. GAZ 22_12699

› Westzijde 6 is niet getekend op de Westzijderol. Het is het woon-/winkelhuis van Willem Schipper, de broer van de orgelhandelaar. GAZ 22_04409

op ter hoogte van de Vinkenstraat; het laatst afgebeelde huis staat op de plek van Westzijde 16. De handvol huizen die vanaf daar zuidwaarts tot aan de Damstraat heeft gestaan, ontbreekt.

Dat was in 1903 al zo, getuige de omschrijving in het jaarverslag van de Zaanlandse Oudheidkundige Verzameling (ZOV) over de periode 1902-1903: 'De huizenrij van West-Zaandam, langs de Zaan, vanaf het 'Blauwe Pad tot aan het Vinken Pad'. De Westzijderol werd in maart 1903 in bruikleen gegeven aan de ZOV door Aldert Willemszn. Schipper (1852-1912). Houdt dit ontbrekende stukje Westzijderol verband met de plek waar hij woonde? Hield hij een stukje van zijn eigen woonomgeving achter om in te lijsten, bij wijze van spreken?

Van schilder tot orgelhandelaar

Aldert Willemszn. Schipper werd geboren aan het Wijnkanspad. Korte tijd later verhuisde het gezin naar het Noorderkerkpad in Zaandam. Diverse voorouders waren schilder. De jonge Aldert trad in eerste instantie in de voetsporen van zijn vader: tijdens zijn huwelijk in 1879 met Neeltje Kuiper (1855-1922) was hij schilder. Kort daarna staat hij genoteerd als kantoorbediende en vervolgens eind jaren tachtig van de negentiende eeuw, als orgelhandelaar in de 'Spoorstraat' in Zaandam. Dat was Stationsstraat 10.

Als orgelhandelaar kocht hij bijvoorbeeld bij orgelbouwer P. van Dam in Leeuwarden een orgel, dat hij in 1908 doorverkoocht aan de Hervormde Evangelisatie aan de Botenmakersstraat in Zaandam. Daarnaast handelde hij in harmoniums. Dit is een iets ander type toetsinstrument, dat sinds circa 1870 gewild was. Het harmonium was geschikt voor kleine zalen en huiskamers. Schipper kocht deze instrumenten bij de leverancier en verkocht ze door aan particulieren. Daarnaast was hij deponhouder voor de grotere Nederlandse harmoniumhandels. Behalve koop en verkoop onderhield en repareerde hij ze ook. Zodoende kwam hij bij tal van Zaankanters over de vloer.

Geen relatie tussen Schippers' woning en het ontbrekende stukje Westzijderol

Schipper verhuisde in 1900 naar Westzijde 5. Dit pand liet hij nieuw bouwen, aan de westkant van de Westzijde, even ten noorden van de Vinkenstraat. In 1978 is op die plek het huidige winkel- en flatcomplex op de hoek Westzijde-Vinkenstraat verzezen. Hier woonde Schipper toen hij in 1903 de Westzijderol in bruikleen gaf aan de ZOV. Maar dat pand lag niet ter hoogte van het ontbrekende stukje Westzijderol, maar er schuin tegenover. Een directe relatie tussen zijn woonplek en het ontbrekende stukje rol is er dus niet.

Maar zijn broer Willem (1856-1930) woonde wél ter hoogte van het verdwenen stukje, op Westzijde 6, van 1891 tot april 1902. Dat is een van de huizen die dus niet (meer?) op de Westzijderol staan! Hij had er een tabaks- en sigarenwinkel en was sinds 1872 ambtenaar op de gemeentesecretarie. Desondanks, we weten dat in 1874 dit stukje Westzijderol al ontbrak. De rol maakte toen deel uit van de *Tentoonstelling voor Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden* in het stadhuis op de Burcht. Aan de rechter zijkant is het nummer 1091 aangebracht. Onder dit nummer staat de Westzijderol in de bijbehorende catalogus: 'Panorama van de Oostkant der Westzijde te Zaandam in 1750 – 1760. Tekening. Inz.[ender] J. Langebaard te Zaandam'.

Zou dit stukje Westzijderol wel ooit hebben bestaan? Enerzijds is het niet logisch dat de tekenaar net voor het einde van de Molenbuurt zomaar ophield, de rol eindigt met een half huis. Maar net zomin is het logisch dat hij aan het beginpunt, in de noordelijke Molenbuurt, niet startte met de markante molen De Bonte Ekster. Zou de rol aan de linkerkant oorspronkelijk langer zijn geweest? Enkele theorieën zijn met dit onderzoek ontkracht. Maar het aantal vraagtekens is niet minder geworden. Dat nemen we graag voor lief. Het maakt dit topstuk nog interessanter dan het op zichzelf al is. ●

Herkomst van de Westzijderol

Hoe kwam Aldert Schipper aan de Westzijderol? Dat blijft vooralsnog gissen. Er zijn een paar theorieën:

1. Eén van zijn voorouders heeft de Westzijderol getekend. Zij waren immers schilder? Dat is niet zo aannemelijk, want de Westzijderol was in 1874 eigendom van zeil- en zakkenmaker Jan Langebaard (1810-1879).
2. Alderts broer Willem heeft als nog jonge 'ambtenaar ter secretarie' de Westzijderol in 1874 op het stadhuis aan de Burcht gezien, tijdens de *Tentoonstelling voor Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden* en heeft contact gekregen met eigenaar Jan Langebaard.
3. Aldert Schipper heeft als handelaar de rol gekocht, ondanks dat hij zelf geen zicht had op de 'oudheidkundige waarde of dergelijke'. Hij kwam sinds zeker 1888 bij tal van Zaankanters over de vloer, gezien zijn beroep.

Het meest rechter stukje Westzijderol ter hoogte van Westzijde 16-22 met het catalogusnummer van de tentoonstelling uit 1874. Orgelhandelaar Schipper woonde ongeveer tegenover de plek van het linker huis. GAZ 10_00001

BRONNEN

- Archief van de ZOV (PA-0276), inv.nrs. 8 en 53b.
- Oud-rechterlijk archief (OA-0008), inv.nrs. 1599, 1604 t/m 1606, 1608.
- Oud-notariële archieven OA-0014, inv.nrs. 1618 en OA-0020, inv.nrs. 5918 en 6228.
- Archief van de banne Westzaan (OA-0126) inv.nrs. 99, 139, 225.

- *Tentoonstelling van Zaanlandsche oudheden en merkwaardigheden* (Zaandam 1874) (circulaire signatuur bibliotheek GAZ 03.525).
- Bevolkingsregister en Burgerlijke stand Zaandam.

NOOT

- 1 R. Couwenhoven, 'Op zoek naar De Bonte Ekster', *De Windbrief*, 201 (december 2022) 10-13.

NIEUWE BOEKEN

De keuze van Zaan's Erfgoed

Een onvermoeibare verzetsheld

Jan Brasser, geboren in Uitgeest in 1908, was inderdaad onvermoeibaar. Hij hield van zwaar fysiek werk, begon als stratenmaker en was daarna werkzaam bij de Hoogovens. Tijdens de bezetting was de overtuigd communist Brasser actief in het verzet, aanvankelijk met het verspreiden van communistisch drukwerk, maar al gauw met meer. Dat leidde tot talloze fietstochten door Noord-Holland, zoals naar Castricum, IJmuiden, Velsen-Noord, Amsterdam, Krommenie, Limmen en Sint Pancras. Onder de schuilnaam 'Witte Ko' verrichtte hij wapendroppings, overvallen op gevangenen en bevolkingsregisters, liquidaties van collaborateurs, verspreiding van illegaal drukwerk en industriële sabotage, samen met inmiddels bekende andere verzetsstrijders als Hannie Schaft, Gerrit van der Veen en Jan Bonekamp. Het verzetswerk had ook zijn schaduwkanten. Zijn geweten knaagde, dat bleek op latere leeftijd, zoals over het feit dat er bij de vele sabotageacties bij bruggen

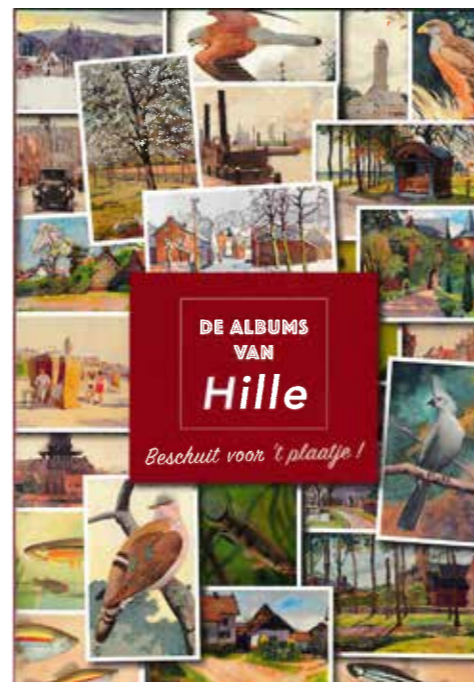

en fabrieken, steeds overwogen moest worden of het resultaat van een actie opwoog tegen de represailles van de Duitsers, waarvan vaak onschuldige burgers het slachtoffer werden. Toen een tamelijk onbeduidend bruggetje bij Sint Pancras werd opgeblazen was de wraak van de Duitse bezetter verschrikkelijk: twintig gevangenen, zogenaamde *Todeskandidaten*, werden doodgeschoten.

Na de oorlog rezen er in verzetskringen twijfels over het nut van deze actie en kreeg Jan Brasser psychische en later ook lichamelijke klachten. De jarenlange spanningen eisten hun tol. Daarbij, Hoogovens was niet van zins, ondanks beloftes, hem na de oorlog weer in dienst te nemen.

Bestond er direct na de oorlog veel respect voor de enige politieke partij die ondergronds had gewerkt, gaandeweg veranderde dat. De positie van communisten in de Nederlandse samenleving kwam gedurende de Koude Oorlog ter discussie te staan. Er was veel wantrouwen tegen de CPN, vooral toen deze in 1948 de communistische machtsgreep in Tsjechoslowakije toejuichte en een jaar later hun voorman Paul de Groot verklaarde dat de CPN in geval van een oorlog met de Sovjet-Unie de kant van Moskou zou kiezen. Ze werden beschuldigd van plannen om de macht in Nederland over te nemen. De kracht van dit boek is de opzet: beschrijving van het verzetswerk aan de hand van dertien plaatsen waar Jan Brasser tijdens de Tweede Wereldoorlog actief was. Daardoor is het geen droge chronologische opsomming van alle verzetsdaden. Informatief voor de lezer: bij een foto van de situatie ten tijde van een bepaalde actie is ook een recente foto van die plaats opgenomen. Het boek is rijk geïllustreerd, met veel interessante foto's en goed verzorgd: met een handig namenregister, een lijst van afkortingen, een literatuur- en bronnenlijst en een uitgebreid notenapparaat. Kortom, een lezenswaardig boek. (Bert Niesen)

Filip Bloem, *De onvermoeibare Brasser. Dertien plaatsen uit een strijdbaar leven*, Amsterdam/Wormer Uitgeverij Noord-Holland 2023, ISBN 978-94-92335-36-4 Geïll. 180 blz. € 19,95

De albums van Hille

De Willem Jansen Stichting heeft ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan een boekje uitgegeven met de aquarellen die gemaakt werden voor de plaatjesalbums van de beschuitfabriek Hille. De schilders Willem Jansen en zijn leerling Rein Stuurman werkten mee aan deze albums. Lange tijd werd gedacht dat de originele aquarellen verloren waren gegaan, maar tot verrassing van het bestuur van de stichting doken ze plotseling op en bleken ze goed bewaard te zijn gebleven. Het vijftigjarig bestaan was een mooie gelegenheid om aandacht aan de aquarellen te geven met een tentoonstelling en een boekje. Het eerste hoofdstuk vertelt de geschiedenis van Koek- en Beschuitfabriek Hille, van de stichting in 1901 tot de sluiting in 1961. Vervolgens wordt ingegaan op het belang van de plaatjesalbums als speerpunt in de Hille-reclame. Tussen 1905 en 1956 verschenen er achttien. De albums moesten een juiste balans tussen kunst, kennis en opvoedkundige reclame bevatten. Onderwerpen en kunstenaars werden zorgvuldig gekozen. Waarbij er ook concurrentie was met andere bedrijven die albums uitgaven, zoals Verkade. Hoofdmoot van het boekje zijn de afbeeldingen van de albumplaatjes en de beschrijving van een tiental albums. Ten slotte een overzicht van de vijf

kunstenaars die de plaatjes maakten. Een interessante en prachtig geïllustreerde uitgave. (Leonore Olde-Verburg)

Luuk Harrewijnen, *De albums van Hille, Beschuit voor 't plaatje!* Wormer Uitgeverij Noord-Holland Westzaan 2023
Geen ISBN Geïll. 96 blz. € 14,95

Een pracht land van water

Het Wormer- en Jisperveld is een Natura 2000-gebied van 2500 ha veenmosrietlanden, rietgebieden, weilanden en hier en daar wat bos. 680 ha is in bezit van Natuurmonumenten, die het gebied beheert samen met de vrijwilligers van de Poelboerderij en boeren. De 150 vrijwilligers zetten zich in voor onderhoud (onder andere van de molens), voor onderzoek, voorlichting en excursies.

In 22 hoofdstukken bieden 21 schrijvers en fotografen een beschrijving van dit natuurgebied. Het is een gevarieerd geheel, waarin het Veld, zoals het in dit boek vaak wordt genoemd, van alle kanten wordt belicht. De hoofdstukken zijn onder te brengen in een viertal thema's: geschiedenis, natuurbeheer, flora en fauna en gebruikers van het gebied. Vanwege het grote aantal schrijvers zijn er nogal eens herhalingen, maar die werken eigenlijk nooit storend; er is zo veel informatie dat het goed is sommige dingen nog eens te lezen. De geschiedenis van het Veld wordt besproken in het laatste hoofdstuk (misschien voor sommige lezers geschikt om mee te beginnen). Het laat zien hoe het landschap in de loop der tijd is veranderd van hoogveen naar laagveen, van industriegebied naar boerenland naar recreatieoord. En dat is misschien wel het centrale thema in deze bundel: verandering. Want in vrijwel alle hoofdstukken gaat het daarover. Een paar voorbeelden.

De vogels: in 1972 broedden er nog 124 paren weidevogels, in 2016 nog maar 63. Hoewel het Veld in tegenstelling tot veel andere weide- en landbouwgebieden vogelvriendelijk werd beheerd, nam de vogelstand ook hier af. Althans, dat geldt voor soorten als Kieviet, grutto en tureluur. De grauwe gans profiteert juist optimaal van het weide- en rietgebied: bescherming en veel voedsel. De planten: door verzoeting van het

water verdwijnen er soorten, zoals het lepelblad, maar komen er ook soorten bij, zoals de zwanenbloem. Ook exoten als Japanse duizendknoop en cranberry rukken op.

Toch is de sfeer in het boek niet die van achteruitgang, maar veel meer die van oplettendheid: beperken van de dreigende schade door nieuwe dieren (de vos, de grauwe gans, de Amerikaanse rivierkreeft), planten, waterpeilverlaging en overmatige recreatie. En het koesteren van al dat moois. Prachtige foto's illustreren de verhalen. (Herman Olde)

Jeroen Buijs, Peter de Graaf, Jos Lap, Ton Tuinman en Ed Zijp red., *Een pracht land van water, het Wormer- en Jisperveld*, Wormer 2023 ISBN 3789492335418 Geïll. 136 blz. € 19,95

Naar het huisje in de duinen

Dit boek gaat over de ontwikkeling van de 'duinen van Six', vanaf het prille begin van de familie Six en de heerlijkheid Wimmenum eind zeventiende eeuw tot aan de overname door de Provinciale Waterleidingduinen (PWN). Alle aspecten van het gebied komen aan de orde. Het gebruik als landbouw- en woongebied en voor de jacht. Verder natuurlijk de flora en fauna: de vogels, de insecten en dergelijke, én de mogelijkheden tot recreëren. Vakantie vier je tegenwoordig op veel verschillende manieren. Dichtbij of veraf,

in binnen- of buitenland, met de auto of met het vliegtuig. Vlak na de Tweede Wereldoorlog waren er niet zo veel smaken en hadden de meeste mensen, zeker die van de werkende klassen ook meestal maar een week. Vakantie, voor zover je dat had of je kon veroorloven, ging nooit erg ver van huis. Jonkheer Six van Wimmenum stelde na de Tweede Wereldoorlog delen van zijn duingebied rondom Egmond aan particulieren en bedrijven ter beschikking als plek voor zomerhuisjes. Vanaf 1948 boden bedrijven als Bruynzeel, Duyvis, Wessanen, Verkade en Cacao De Zaan en ook niet-Zaanse bedrijven het eigen personeel de mogelijkheid om daar buiten de eigen omgeving vakantie te vieren. In het boek vind je de verhalen van huidige bewoners van de huisjes, die vaak al lang in de familie zijn. Het gaat over de bouw, het soms primitieve verblijf en de aanpassingen aan de huisjes, natuurlijk over de mensen die er verbleven en de bedrijven die het mogelijk maakten. Al met al een mooi en rijk geïllustreerd geheel met een aardig tijdsbeeld van recreatie toen en nu. (Rob Lengers).

Kees Hoop, *Naar het huisje in de duinen. Geschiedenis van de Wimmenumduinen (de voormalige duinen van Six) met verhalen van de bewoners van de zomerhuisjes*, Heiloo 2023, ISBN: 978-906455937-2 Geïll. 442 blz. € 29,90. ●

ERFGOEDNIEUWS

Open Monumentendag 2023 en
openstelling Gemaal 't Leven

Open Monumentendag 2023, thema Levend erfgoed

Op zaterdag 9 en zondag 10 september vindt weer de landelijke Open Monumentendag plaats. Ditmaal is het thema Levend erfgoed, oftewel immaterieel erfgoed. Daaronder vallen volksgebruiken, tradities, rituelen, ambachten, verhalen, verteltradities, klederdrachten, dialecten, gerechten, optochten, kinderspelletjes, processies, feestdagen, muzikale uitingen van fanfares tot psalmen en volksliederen. Kortom, alles wat niet op een vaste plaats staat en aan verandering onderhevig kan zijn. Soms verdwijnen oude tradities en gebruiken, maar daar komen dan nieuwe voor in de plaats, of de oude krijgen een opfrisbeurt. Zwarte Piet werd gekleurde Piet, een kaartje sturen werd een mailtje of

Assendelver kortebaandraverij, óók immaterieel erfgoed. Hier in de strenge winter van 1947 met arrensleden op het Noordzeekanaal. GAZ 21_11112; COLLECTIE

C. VAN DE KOMMER NR. 158

whatsappje. Tradities en ambachten zijn vaak onbewust aanwezig in stenen monumenten: een molen werkt niet zonder molenaar en andersom. Inwoners van de Zaanstreek en haar erfgoedverenigingen worden uitgenodigd om op zoek te gaan naar deze verbindingen en hun monumenten open te stellen om ons iets te tonen van Zaanse tradities of ander uniek immaterieel erfgoed in combinatie met gebouwd of landschappelijk erfgoed. U kunt zich melden met een activiteit of monument via: miranda.vanoostrom@zaans.nl projectmanager Open Monumentendag Zaanstad.

2024: vijftig jaar Zaanstad

Volgend jaar is het vijftig jaar geleden dat zeven voormalige Zaanse dorpskernen werden samengevoegd tot de administratieve en ambtelijke gemeente Zaanstad. Al zal niemand zich Zaanstadter noemen, maar Zaankanter en liefst nog Zaandijker, of misschien wel Galgezager voor Zaandammer of Gladoor voor Wormerveerder. Die twee laatste namen zijn trouwens voorbeelden van immaterieel erfgoed. Ook de postadressen behielden hun voormalige dorpsnamen. De gemeente Zaanstad nodigt haar inwoners en organisaties uit om mee te denken over de viering van het jubileumjaar. Er is € 600.000,- voor uitgetrokken. Het is nog een half jaar, de tijd is krap. Het Erfgoedplatformoverleg overweegt een tijdelijke werkgroep in het leven te roepen om de diverse

De vlag van Zaanstad.

GAZ 21_44809

erfgoedinitiatieven in de voormalige dorpskernen op elkaar af te stemmen. U hoort er meer over. Heeft u ideeën, ook u als lezer, laat het ons weten via secetariaat@zaanserfgoed.nl

Vereniging Zaans Erfgoed naar cursus Omgevingswet

De Omgevingswet komt eraan, per 1 januari 2024 treedt zij in werking. 26 wetten die het gebruik van de omgeving regelden, worden dan in één wet opgenomen. Een ontzettende klus voor rijksoverheid, provincies en vooral gemeenten. Maar ook voor erfgoed- en archeologieverenigingen een hele omschakeling. Vereniging Zaans Erfgoed nam dan ook op 13 april in Haarlem deel aan de cursus *Omgevingswet voor erfgoedvrijwilligers*, om zo goed mogelijk voorbereid te zijn.

We zijn in hoog tempo bijgepraat over de belangrijkste veranderingen in relatie tot gebouwd erfgoed, archeologie en cultuurlandschap. Participatie is bijvoorbeeld heel belangrijk in de Omgevingswet, en wel vroegtijdig, voordat de planvorming start. Tijdens de cursus werd benadrukt: 'Benut het feit dat participatie moet. Denk en praat mee met de gemeente. Wacht niet op een uitnodiging, maar neem zelf het initiatief.' Vereniging Zaans Erfgoed brengt dit al, waar mogelijk, in de praktijk. Ook werden voorbeelden gepresenteerd van handige artikelen voor statuten. Hiermee kun je als historische vereniging of archeologische werkgroep ook in juridische zin als

Aandachtige toehoorders over de Omgevingswet in rijksmonument De Hoofdwacht in Haarlem.

FOTO ANNA GROENTJES

belanghebbende worden aangemerkt. Dan kan een vereniging bijvoorbeeld in een juridisch inspraaktraject een zienswijze of bezwaar indienen. Fijn te weten dat dit goed geregeld is in de statuten van Vereniging Zaans Erfgoed. Via erfgoedvereniging Heemschut is ook een gratis digitale cursus beschikbaar. Kijk voor meer informatie en aanmelding op: www.heemschut.nl/help-mee/omgevingswet/. Google op 'Omgevingswet' en u vindt nog meer informatie en cursussen. Als Vereniging Zaans Erfgoed houden we deze ontwikkelingen actief bij. In de komende afleveringen van *Zaans Erfgoed* leest u hier meer over.

Openstelling Gemaal 't Leven

Zaterdag 13 mei jl. vond ter gelegenheid van de landelijke molen- en gemalendag de feestelijke eerste openstelling sinds vele jaren plaats van poldergemaal 't Leven in Zaandijk, vernoemd naar de molen die daar tot 1904 stond om het overtollig water uit de polder Westzaan naar het boezemwater van de Zaan te pompen. De poldermolen was medebepalend voor de ontwikkeling van Zaandijk. De eigenaar, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK), meende dat het verhaal van het gemaal verteld moet worden op de plek waar het hoort en zocht daarvoor naar samenwerking

een afbeelding van molen 't Leven en Het Herderskind. Het mag in het gemaal blijvend aanwezig zijn.

Vrijwilligers met kennis van onlinecommunicatie gezocht

Als erfgoedvereniging willen we meegroeien met de tijd. We willen u nog meer en beter online informeren, maar ook interactief met elkaar kunnen communiceren. Daar hoort ook een nieuwe frisse website bij die momenteel wordt ontwikkeld. Die moet worden onderhouden en er is meer werk aan de winkel. Daarom zijn we op zoek naar vrijwilligers die hun vaardigheden op het gebied van onlinecommunicatie willen inzetten voor onze vereniging. U werkt nauw samen met de andere vrijwilligers en als u geïnteresseerd bent in het unieke Zaanse erfgoed is dat een pre. Heeft u ervaring met onlinecommunicatie, zoals onderhoud en contentbeheer website, sociale media, het opstellen van een e-nieuwsbrief en contacten met de pers? Of kent u iemand die daar een bijdrage aan kan en wil leveren, neemt u dan contact op met Simone Spakman, coördinator werkgroep PR, simonespakman@live.nl ●

Het indrukwekkende elektrische gemaal met snaaraandrijving. FOTO TESSA BERGHOUWER

KRONIEK

Februari tot en met april.
Samengesteld uit Noordhollands
Dagblad

Hotze de Roos

In de nieuwbouw aan de Lijnbaan in Krommenie wordt deze maandag een gedenksteen onthuld voor schrijver Hotze de Roos, die daar heeft gewoond. De Roos is bekend van de boeken van de Kameleon. Maar hoe populair zijn die avonturen van Sietse en Hielke met hun boot de Kameleon nog bij de jeugd van tegenwoordig? Bij boekhandel Stumpel in het hart van Krommenie staat welgeteld één exemplaar, terwijl de Kameleonserie inmiddels 72 delen kent. *Schippers van de Kameleon* staat tussen de honderden andere jeugdboeken. Dat is wel het boek waar de serie in 1949 mee is begonnen. Het is alweer de 69ste druk van dit boek, zo staat binnenin. 'Twintig jaar geleden hadden we een hele rij van die boeken staan, maar tegenwoordig verkopen we er nog maar af en toe een', geeft de verkoopster van de boekwinkel grif toe. 6 FEBRUARI

Hier, op de hoek van de Lijnbaan en de Zonnelaan in Krommenie, stond het huis van Hotze de Roos (1909-1991), schrijver van de Kameleonreeks.

Standbeeld van Willem Jansen in Westzaan.

'Stuitend mooi'

Om te voorkomen dat de werken van kunstenaars Willem en Chris Jansen uit Westzaan zouden verdwijnen, werd vijftig jaar geleden de Willem Jansen Stichting opgericht. Sindsdien heeft het dorp er veel nieuwe Jansens bij. Tot de recente nieuwe aanwinsten behoren honderden originele aquarellen voor de Hille-plaatjesalbums. 'Stuitend mooi', de aquarellen zijn een heel belangrijke toevoeging', zegt penningmeester Luuk Harrewijnen. 'Willem Jansen en zijn leerling Rein Stuurman werkten in de vorige eeuw mee aan verschillende albums van Hille. De beschuitfabriek uit Zaandam werd in 1959 overgenomen door concurrent Hooimeijer uit Barendrecht.' De stichting heeft zich altijd afgevraagd waar de aquarellen waren gebleven. Vorig jaar kwam het

antwoord vanzelf toen de beschuitfamilie contact opnam. Zij hadden ze al die jaren in bezit. 'Zaans cultureel erfgoed is nu weer in de Zaanstreek. De aquarellen zijn al die jaren goed bewaard gebleven. Stuitend mooi, alsof ze gisteren zijn gemaakt.' 20 FEBRUARI

De bruine kroeg

Steeds meer authentieke zaken maken plaats voor een hipper variant of sluiten helemaal de deuren. In Amsterdam wordt er zelfs voor gepleit om bruine cafés een gemeentelijke monumentenstatus te geven om te voorkomen dat ze verdwijnen. Hoe gaat het in Zaanstreek-Waterland met de ouderwetse bruine kroeg? Zit er nog leven in? Een eenzame stamgast zit achter de gokkast, verder is het woensdagmiddag uitgestorven in De Oude Herberg in Zaandam. Kastelein Rob Polak komt uit een achterkamertje tevoorschijn om te kijken wie zijn zaak binnen is gestapt. In het kleine café aan de Klauwershoek hangt nog altijd een doordringende rooklucht. Hoewel er allang niet meer gerookt mag worden in de horeca, zit de geur zodanig in het meubilair dat hij waarschijnlijk nooit meer zal verdwijnen. En dat hoeft ook niet. De bruine kroeg heeft zijn naam niet alleen te danken aan de donkere inrichting; vaak zijn het behang en de gordijnen van zo'n café ook letterlijk bruin geworden door de rook. Hoewel De Oude Herberg een echte daghorecazaak is, is het deze middag rustig. 'Straks om vijf uur loopt het vol. We hebben altijd op woensdag een daghap. Er komen hier veel vrijgezelle mannen en die vinden een verse maaltijd heerlijk. Deze keer eten we bloemkool met aardappelen en een gehaktbal. Voor 7,50 euro kunnen ze mee-eten. We verdienen daar niets aan met de huidige gasprijzen. En de bloemkool was trouwens ook heel duur.' Het is de enige dag in de week dat gasten een maaltijd kunnen krijgen in De Oude Herberg. Polak heeft wel zojuist een airfryer gekocht, zodat hij voortaan een borrelhapje kan serveren. De verpakking van de heteluchtfriteuse ligt nog op de grond. Eten is niet het doel van een bezoek aan de bruine kroeg. De gasten komen voor een borrel – koffie wordt hier niet geschonken – en een

De karakteristieke Klauwershoek met De Oude Herberg.

goed gesprek aan de bar. 'Ze kopen geen biertje bij het café, maar bij de mens achter de bar. Ik heb een luisterend oor, maar kan ook een lied zingen of een goede grap vertellen. Jammer dat zoveel bruine cafés verdwijnen. Je zit hier toch veel gezelliger dan bijvoorbeeld in een loungebar? Ik run de boel hier nu bijna een jaar, maar deze kroeg bestaat al veel langer.' Zes dagen in de week worden er sterke verhalen verteld aan de bar, wordt er sport gekeken op het grote scherm of verspeelt iemand zijn salaris op een van de twee gokkasten. Alleen op dinsdag blijft de deur dicht. De Oude Herberg is momenteel alleen overdag open, maar Polak zoekt personeel voor twee avonden in de week. 'We moeten het met name hebben van het dagvolk en die komen niet 's avonds. Op maandagmiddag zitten we bijvoorbeeld met een gezellig groepje aan de bar te dobbelen. Het zijn niet alleen oude mannen die hier komen. Deze week viert een vrouw haar 24ste verjaardag met een groep vriendinnen. Zij zijn gelukkig ook nog dol op de bruine kroeg.' 25 FEBRUARI

Drie gevelstenen

Het mysterie van de drie gevelstenen is opgelost door Tessa Berghouwer, bestuurslid van Vereniging Zaans Erfgoed. Haar conclusie: 'De gevelstenen horen bij de school aan de Slachthuisstraat, maar zaten eerder op een andere plek in het gebouw.' En: 'Ze zijn gemaakt door Theresia van der Pant, een belangrijke Nederlandse kunstenaar.' Jan Broersma, bewoner van de Boerejonkerbuurt in Zaandam,

ontdekte een maand geleden drie gevelstenen met schapen erop achter de voormalige Dr. A. van Voorthuissenschool aan de Slachthuisstraat. Wat rest van die school wordt binnenkort gesloopt om plaats te maken voor een nieuwbouwcomplex met 159 woningen. 'Zonde als ze in een container verdwijnen of, als ze wat waard zijn, ergens op een veiling belanden, misschien wel in het buitenland', aldus Broersma na de vondst. 'Want ze horen hier.' Maar waar dan precies? Want ze lijken herplaatst te zijn. Hoorden ze misschien bij het slachthuis dat daar ook stond, maar al eerder werd gesloopt? 'Het leek me niet logisch dat deze gevelstenen, waarop zo'n lieflijk schapentafereel staat afgebeeld, iets met het slachthuis te maken hebben', zegt Berghouwer. 'Slachthuizen hebben meestal koppen van dieren als symbolen. Ik dacht bij deze gevelstenen eerder aan schapen met een herder.' Ze kreeg een tip over de vroegere Herderschool als mogelijke herkomstlocatie. Berghouwer: 'Dat leek me niet waarschijnlijk, want die school stond in de Rosmolenbuurt. Ik ben in het gemeentearchief gaan zoeken.' Uiteindelijk kwam daar een krantenartikel (*De Zaanlander* 12 januari 1952) over de opening van de Dr. A. van Voorthuissenschool naar boven. De dag ervoor was het gebouw aan 'de zorgen van het personeel overgedragen' door wethouder Rinus (M.J.) Hille van onderwijs, in het bijzijn van burgemeester Wim Thomassen van Zaandam en vertegenwoordigers van omliggende gemeenten, waaronder Purmerend. In 1925 was er voor het eerst een klas met leerlingen voor

De Dr. A. van Voorthuissenschool aan de Slachthuisstraat in Zaandam.

bijzonder laag onderwijs (blo) gevormd in Zaandam en die was uitgegroeid tot een streekschool. Over de gevelstenen meldt de krant, dat deze speciaal voor deze bijzondere school zijn gemaakt door kunstenaar Theresia van der Pant. Het is een drieliuk van schapen en een herdersjongen, met de symbolische betekenis 'dat de leerlingen die de school bezoeken door het personeel in liefdevolle en toegewijde hoede worden opgenomen, zoals een herder instaat voor het welzijn van z'n schapen'.

3 MAART

Voortgang renovatie

Al anderhalf jaar wordt gewerkt aan de restauratie van de vier arbeiderswoningen aan de Westzijde in Zaandam. Deze zomer verwacht Stadsherstel klaar te zijn en kunnen ze worden verhuurd. Het blok van vier woningen stond er jarenlang verwaarloosd bij. Scheefgezakt, verrot en later gekraakt. Een ontwikkelaar zou het meteen plat

De vier arbeiderswoningkjes aan de Westzijde te Zaandam, die worden gerestaureerd door Stadsherstel.

gooien, ware het niet dat Zaanstad het op de gemeentelijke monumentenlijst zette. Stadsherstel Amsterdam nam de panden over en ging ze opknappen.

16 MAART (Meer over dit project in *Zaans Erfgoed* 81 (zomer 2022) 12-15).

Museumdepots overvol

Het Zaans Museum loopt over. Het inpandige depot is te klein geworden om nieuwe stukken op te slaan in afwachting van een plek in de publieksruimten. En het aanbod groeit. 'Soms moeten we "nee" zeggen. Want al is het Zaanse geschiedenis, het moet wel passen', legt conservator Henk Heijnen uit. De verbazing bij nazaten is soms groot als medewerkers niet meteen hijgend met een grote verhuishagen op de stoep staan. De zolder van opa en oma staat vol met oude spullen. Hartstikke leuk voor het Zaans Museum, toch? 'Dat zou je wel denken', begint Henk Heijnen voorzichtig. 'En vaak is dat ook zo. Alleen, we hebben maar beperkt ruimte. Of we hebben al een identiek exemplaar en dan voegt een nieuw stuk weinig tot niets toe. Wie stukken aan te bieden heeft, alsjeblieft: blijf ons bellen. Maar weet – en accepteer – dat we niet alles kunnen aannemen.' 13 APRIL

De Elfin aan de kade van het Zuideinde in Wormerveer.

Stoomschip Elfin kopje onder?

Het behoud van stoomschip Elfin is een bijna onmogelijke missie nu het antieke schip al twee jaar niet van zijn ligplaats aan het Zuideinde in Wormerveer komt. Door de kapotte brug in de A8 is de Elfin zo goed als van de buitenwereld afgesneden. Twee keer per week komen ze bij elkaar op de boot voor onderhoudswerk, de twaalf mannen die de Elfin in de vaart houden. Maar hoe lang nog? Er komt geen cent meer binnen nu het schip Amsterdam en Zaandam niet kan bereiken en zonder inkomsten is een negentig jaar oud schip niet te betalen. Met deelname aan maritieme

evenementen zoals Sail, Dordt op Stoom, het Havenfestival in IJmuiden en soortgelijke feesten in België scharrelde de stichting de inkomsten bijeen om het schip in de vaart te houden. De club bidt nu dat de brug in de A8 in de zomer van 2025 weer open kan. Als dat zo is, kan de Elfin meedoen aan Sail en dat zou de redding zijn.' 20 APRIL

Van een leien dak

Om geld te verdienen voor het herstel van 't Reghthuys van Westzaan, bedacht het bestuur een bijzondere actie. 'Het dak bestaat uit leien en die moeten na twee eeuwen dienst te hebben gedaan vervangen worden,' vertelt Joke Smit, bestuursvoorzitter van 't Reghthuys. 'Wij verkopen die nieuwe leien voor een tientje. En dan kunnen mensen er iets op tekenen of schrijven. Nou, laat deze leien ook weer eens tweehonderd jaar meegaan, dan komen Westzaners ergens rond 2200 jouw boodschap en naam tegen. Dat is toch hartstikke leuk.' En dat blijken de Westzaners met haar eens te zijn, want wanneer de koningsdagviering drie uur aan de gang is, blijken er al vijfhonderd van de 3700 leien verkocht te zijn. 'We zitten dus al op 5000 euro.' 28 APRIL

TEKST WIETSKE VAN SOEST

Nieuws van toen

Onvergetelijke dagreisjes voor bejaarden

In alle Zaan gemeenten werden vanaf eind jaren twintig zogenoemde 'Ouden-van-dagtochten' georganiseerd. Dorpsgenoten doneerden gul en autobezitters stelden hun luxewagen en hun vrije tijd beschikbaar om passagiers van 65-plus een kostelijke, onvergetelijke uitgaansdag te bezorgen. De tochten gingen veelal naar uitspanningen in Bergen aan Zee, Zandvoort, Alkmaar, Laren of Oud Valkeveen; onderweg werd voor proviand, rookwaren, vermaak en een diner gezorgd. De tochten waren een belevenis, veel ouderen waren nog nooit buiten de Zaanstreek geweest. De autorit was vaak de enige vakantie- of zomerpret, en de meesten moesten er weer een jaar op teren. ●

Bij de thuiskomst van de tiende Wormerveerse Ouden-van-dagtocht (11 juli 1935) werden de senioren als vorsten ingehaald. Met het fanfarekorps Ons Genoegen aan de kop en de Koninklijke Harmonie Excelsior in de stoet ging het langs de Wandelweg en de overvolle Stationsstraat, waar de optocht werd ontbonden.

GAZ 21_33408

Wij steunen
het Zaanse erfgoed

Notariskantoor
Ten Brinke

staphorsius
kunstgalerie en lijstenmakerij

J.J. Allanstraat 287b | 1551 RG Westzaan | www.staphorsius.nl

 Hooysschuur
architecten & adviseurs
www.hooysschuur.nl

HELLINGMAN & ZN.
VOOR ELKE FORM VAN PERSONENVERVOER

edwin winkelaar
grafisch ontwerper bno
zaandijk • www.edwinwinkelaar.nl

 nunc
architecten
Ankersmidplein 2 1506 CK Zaandam
T 075-6162421 info@nunc.nl www.nunc.nl

AGENDA

Een selectie van de erfgoedactiviteiten en klassieke concerten in het derde kwartaal 2023.

ERFGOED

Zaans Museum

T/m 1 oktober: Presentatie *Een kraal met krassen*, met een bruikleen uit de Koninklijke Verzamelingen: de glazen kraal die kroonprinses Amalia cadeau kreeg bij haar eerste bezoek aan het Caribisch deel van Nederland (zie ook het artikel hierover in dit blad).

ZAANSMUSEUM.NL

Museum Zaanse Tijd

T/m 29 oktober: *Koffietijd!*, een nostalgische expositie met typisch Nederlandse antieke wandklokken. Aanleiding is het klokkenservies dat koffieliefhebbers tussen 1971 en 1973 konden sparen bij koffiemelk van het merk Nutroma.

ZAANSETIJD.NL

MonetAtelier

De hele maand juli naast reproducties van 25 Zaanse schilderijen van Claude Monet een tentoonstelling van schilderijen in olieverf en viltwerk met als thema Het Westzijderveld van Willy Korenstra. Entree naast de Beatrixbrug of Westzijde 14g, Zaandam.

MONETINZAANDAM.NL

Hembrug Museum

Iedere eerste zondag van de maand: *Het geheim van Holland*. Een gids laat de geschiedenis van Hembrug, het hart van de Stelling van Amsterdam, tot leven komen met een rondleiding. **Start 11.00 uur** bij het Hembrug Museum (ingang Hembrugterrein), einde bij Artzaanstad met een gratis kopje koffie of thee.

ZAANSMUSEUM.NL/HEMBRUGMUSEUM

Bezoekerscentrum Poelboerderij

Bezoekerscentrum Poelboerderij organiseert het gehele jaar diverse excursievaartritten. Het volledige programma kunt u vinden op de website. Aanbevolen voor erfgoedliefhebbers: **Zondag 2, 9, 23 juli en 6 augustus:** Historie van het veld, met op **2 juli en 6 augustus** voormalig burgemeester Peter Tange als gids.

Zondag 13, 20 augustus en 17 september: Jisp te voet en te water.

Zondag 10 september: Varen met archeoloog Piet Kleij, stadsarcheoloog van Zaanstad.

BEZOEKERSCENTRUMPOELBOERDERIJ.NL/OVERZICHT-VAARTOCHTEN

Jisperkerk

Zondag 9 juli 10.00-14.00 uur: Taxatiedag. Bezoekers kunnen gouden, zilveren, antieke en archeologische objecten laten taxeren.

Zondag 30 juli: Open dag

JISPERKERK.NL

Kerk van Krommeniedijk

Zondag 16 juli en 20 augustus 13.00-16.00 uur: Open huis met een expositie.

Zondag 27 augustus 13.30 uur: Concertwandeling met het Duo Halfvol. Op het programma mooie Nederlandstalige luisterliedjes met een vleugje cabaret. Aansluitend een concert in de kerk. KERKVANKROMMENIEDIJK.NL

Bezoekers aan de presentatie *Een kraal met krassen* in het Zaanse Museum. FOTO PASCAL FIELMICH

Open Monumentendagen

Doopsgezinde Vermaning, Westzijde 82, Zaandam

Zaterdag 9 september: Uitrol van de oude en de nieuwe Westzijderol.

OPENMONUMENTENDAG.NL/COMITE/ZAANSTAD/

Historisch Genootschap Wormer

In Café Groos/De Kaasfabriek, Dorpsstraat 206, Wormer

Zaterdag 9 september:

11.00 uur: Presentatie van het boek *Wormer, levend verleden*.

13.00 uur: Lezing door Ron van 't Veer over het Wormer- en Jisperveld.

14.30 uur: Lezing over de beschuitbakkerijen door Peter Tange.

11.00-16.00 uur: Verkoop van het boek *Wormer, levend verleden* en vertoning van diverse historische films.

Zondag 10 september: Locatie Beschuitstoren, Dorpsstraat 125, Wormer (onder voorbehoud) verkoop van boeken en vertoning van historische films.

GENOOTSCHAPWORMER.NL

Vereniging Zaanse Erfgoed

Zondag 24 september: *Glaasje Erfgoed*. Op de fiets langs de Nauernasche Vaart onder leiding van Ank Berkhout, auteur van het boek *De Nauernasche Vaart*.

ZAANSERFGOED.NL

De Zaanse Molen

Zaterdag 30 september: Zaanse Molendag. (Bijna) alle molens in de Zaanstreek openen hun deuren.

ZAANSCEMOLEN.NL

Gemeentearchief Zaanstad

Vanaf 2 oktober verzorgt het Gemeentearchief Zaanstad weer een cursus Paleografie voor beginners van acht lessen op maandagavond. Na een algemene inleiding over de ontwikkeling van het schrift en de specifieke problemen van oud schrift leert u via ongeveer dertig archiefstukken uit de periode 1447-1782 deze te lezen en te begrijpen. Daarnaast wordt ingegaan op de inhoud en de gebruiksmogelijkheden van de gelezen archiefstukken.

ARCHIEF.ZAANSTAD.NL

CONCERTEN

Donderdag 20 juli 20.00 uur: Orgelconcert Jan Hage in de Oostzijderkerk.

OOSTZIJDERKERKZAANDAM.NL/ACTIVITEITEN/

Donderdag 29 augustus 20.00 uur:

Orgelconcert Wilbert Magré in de Oostzijderkerk.

OOSTZIJDERKERKZAANDAM.NL/ACTIVITEITEN/

Zaterdag 2 september 16.00 uur:

Openingsconcert van de serie Kogerkerkconcerten met Bas Westerhof, orgel, en Caroline Stam, zang. Toegang vrij, collecte na afloop.

KOGERKERK.NL/CONCERTEN

Donderdag 21 september

20.00 uur: Orgelconcert Jaap Zwart met medewerking van Heiko ter Schegget, blokfluit, in de Oostzijderkerk.

OOSTZIJDERKERKZAANDAM.NL/ACTIVITEITEN/

Zaterdag 23 september 20.00 uur:

Start serie Concerten bij Kaarslicht met een optreden van Hannes Minnaar, piano, in de Jisperkerk.

CONCERTJISP.NL

Zondag 24 september 14.00 uur:

De Componistenkoffer, een reis door de tijd van de muziek in de Bullekerk. Een unieke samenwerking tussen de Christelijke Oratoriumvereniging Zaanstreek (COV Zaanstreek) en het

Friday Brass Ensemble. Arrangementen en algehele muzikale leiding Michel Poels, dirigent COV Zaanstreek.

COVZ.NL

Deze agenda wordt in een vroeg stadium samengesteld. Controleer op de website van de betrokken organisatie of er geen wijzigingen zijn. De meest recente informatie staat ook op AGENDA-ZAANSTREEK.NL

Activiteiten voor het vierde kwartaal 2023 kunt u tot uiterlijk 15 augustus a.s. melden bij hessel.kraaij@upcmail.nl ●

Els Mak van het Waterlands Archief bestudeert oude archiefstukken in het Gemeentearchief Zaanstad.

MAKER FOTO ONBEKEND.

1.

2.

3.

4.

5.

Gespecialiseerd in:

1. **renovatie**
2. **restauratie**
3. **funderingstechnieken**
4. **verbouwing**
5. **onderhoud**
6. **nieuwbouw**

T 020 688 11 41

Haparandaweg 9

1013 BD Amsterdam

info@selie.nl

www.selie.nl

lid van

6.